
V U B Centrum voor Sociologie

U G Vakgroep Bevolkingswetenschappen

Working Papers "Etnische Minderheden in België"

**AISHA IS FATMA NIET.
CULTURELE DIVERSITEIT EN FRAGMENTATIE VAN
DE MODERNITEIT BIJ TURKSE EN MAROKKAANSE
VROUWEN IN BELGIË**

R. Lesthaeghe & J. Surkyn

Vrije Universiteit Brussel

Working Paper 1996-1

Onderzoeksprogramma uitgevoerd met financiële steun vanwege:
Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (IUAP-37)
Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (2.0118.90)
Onderzoeksraden UG en VUB

Contactadressen:

V.U.B. Centrum voor Sociologie
Pleinlaan 2 1050 Brussel
Tel: 02/629.20.40
Fax: 02/629.22.82

UG Vakgroep Bevolkingswetenschappen
St. Pietersnieuwstraat 49 9000 Gent
Tel: 09/264.42.41
Fax: 09/264.42.94

Aisha is Fatma niet

Culturele Diversiteit en Fragmentatie van de Moderniteit bij Turkse en Marokkaanse Vrouwen in België

R. Lesthaeghe en J. Surkyn

Vrije Universiteit Brussel

---

1. Inleiding

Dit artikel is een vervolg op een reeds eerder gepubliceerde analyse¹ van de data afkomstig uit de dubbele survey over "Gezinsvorming en Waardenpatronen" gehouden bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in Vlaanderen en Brussel. Het is dus nodig in deze inleiding even terug de draad van het verhaal op te nemen.

De vorige studie had tot taak het beschrijven van de algemene enquêteresultaten naar generatie. De generatie werd gedefinieerd als een combinatie van leeftijd en verblijfsduur in West-Europa. Aldus werden zeven groepen onderscheiden² die grotendeels overeenkomen met andere operationalisaties die doorgaans verwijzen naar klassen zoals "eerste generatie-pionier", "eerste generatie zij-instroom", "eerste generatie-imported brides", "tweede generatie" e.d. De zeven leeftijd/verblijfsduur klassen werden aangewend

om de verdelingen te geven van een veertigtal indicatoren die betrekking hebben op een negen domeinen, zijnde:

- (i) taalintegratie,
- (ii) voorkeuren voor gezinsomvang en geslachtssamenstelling, vruchtbaarheid en anticonceptie,
- (iii) het psychologisch en economisch nut van kinderen
- (iv) nuptialiteit, huwelijksleeftijd en vorm van partnerkeuze
- (v) opinies over de rollen van vrouwen en gender-relaties,
- (vi) opvoedingswaarden,
- (vii) materialisme/postmaterialisme
- (viii) arbeidsparticipatie,
- (ix) religiositeit en religieuze participatie

De conclusies van deze analyse hadden vooral betrekking op de hoge graad van “heteropraxis” en “heterogeniteit” binnen elk van de twee gemeenschappen. De term “heterogeniteit” werd aangewend om de soms frappante generatieverschillen aan te geven, terwijl de term “heteropraxis” verwijst naar de ongelijkheden in een modernisatieproces t.a.v. de verschillende domeinen die hiervoor zijn opgesomd. Zo bleek dat er in beide gemeenschappen geen sprake is van een gelijkmatige of alomvattende verandering waarbij praktijken en culturele oriëntaties parallel verschuiven van een “traditionele” naar een “moderne” pool in functie van de generatiewissel. Veeleer het tegenovergestelde dook op: in bepaalde domeinen was de verschuiving zeer uitgesproken, ook bij de oudere generaties, terwijl op andere domeinen een blijvende gehechtheid aan tradities werd waargenomen. Over het algemeen bleken aspecten van de stricte privésfeer, zoals gewenste gezinsgrootte, anticonceptie en geslachtsvoorkeur voor kinderen, sterk te convergeren met de gangbare West-Europese normen terzake. Aspecten m.b.t. de band met de eigen gemeenschap of i.v.m. de meer uitgebreide familierelaties daarentegen bleven veel dichter aansluiten bij de traditie, ook bij de tweede generatie. Bovendien bleek er ook een Turks en Marokkaans patroon te bestaan, die voor een deel kan teruggevoerd worden tot de onderscheiden in beide herkomstlanden (bijvb. inzake kinderwens, anticonceptie en nuptialiteit), maar ook voor een deel tot verschillen in gemeenschapsorganisatie van beide groepen hier in België.

In dit artikel wordt op een meer uitgebreide manier ingegaan op deze onderwerpen. We verlaten daarbij de "item per item"-beschrijving en we pogen de informatie m.b.t. de waardenoriëntaties terug te voeren tot een beperkter aantal "basisdimensies". Daartoe wordt gebruik gemaakt van een klassieke hoofdcomponentenanalyse. De hierbij geïdentificeerde factoren worden vervolgens in relatie gebracht met meerdere achtergrondvariabelen. Naast generatie, opnieuw geoperationaliseerd als een combinatie van leeftijd en verblijfsduur, komen nu ook aan bod:

- (i) onderwijspeil,
- (ii) plaats van residentie in Vlaanderen en Brussel,
- (iii) arbeidsparticipatie,
- (iv) beroep van vader

Deze achtergrondveranderlijken worden als covariaten gebruikt in een "Meervoudige Classificatie-analyse" of MCA. De resultaten hiervan worden vanuit meerdere invalshoeken belicht.

Vooreerst gaat de aandacht uit naar de klassieke effecten van generatie en onderwijsniveau. Deze beide covariaten zijn trouwens sterk aan elkaar gebonden: de pioniergeneratie van oudere vrouwen hebben uiteraard een veel geringer onderwijspeil dan de in België geboren tweede generatie. Toch is de statistische band tussen beide veranderlijken verre van perfect. De groep van "imported brides" bijvoorbeeld, gerecruteerd in de herkomstlanden in de jaren tachtig en negentig als bruid voor een Belgische Turk of Marokkaan, is gekenmerkt door een zekere heterogeniteit qua opleidingspeil. Maar ook bij de tweede generatie bestaan aanzienlijke verschillen: niet elke vrouw die hier is geboren heeft op dezelfde wijze gebruik gemaakt van de verruimde mogelijkheden inzake onderwijsniveau. De bijdrage van R. Stoop en B. Booms in dit volume geven dit duidelijk weer. Dit betekent, in globo, dat de twee veranderlijken, generatie en onderwijspeil, hun respectievelijke relevantie behouden.

In een tweede luik van de analyse wordt aandacht besteed aan het netto-effect van residentie. *Aisha is Fatma niet*, maar *Borgerhout is ook Schaarbeek niet*. Dit komt omdat de migratiepatronen en de daarbij horende selectiemechanismen geleid hebben tot locale clusters die gaandeweg hun eigen dynamiek ontwikkelen qua patronen van gemeenschapsconstructie, en bovendien geconfronteerd worden met zeer diverse locale

omgevingsfactoren eigen aan de autochtone politieke en economische contexten. Vandaar de vraag of de verblijfplaats een eigen significante bijdrage levert t.a.v. de “heterogeniteit” en de “heteropraxis”, los van het feit dat de compositie van locale Turkse en Marokkaanse deelpopulaties t.a.v. de overige vier achtergrondvariabelen verschilt. Concreet gesteld: heeft de plaats van residentie een effect dat niet kan teruggevoerd worden tot compositieverschillen inzake generatieopbouw, onderwijspeil, tewerkstelling of sociale herkomst? Zo ja, welke patronen duiken op en wat kan hiervoor de verklaring zijn? Dit aspect is in België nog niet eerder aangesneden op basis van representatieve data uit surveys, maar er wordt wel veelvuldig over gespeculeerd in dieptestudies met een lokaal karakter.³

2. Basisdimensies in waardenoriëntaties: fragmentatie van de moderniteit

De attitude-en waardenschalen aangewend in de vragenlijst bevatten tesamen 66 items. Hiervan zijn er 19 waarbij een antwoord onder de vorm van “rating” wordt verwacht: de respondent duidt op een vijfpuntenschaal aan of zij helemaal accoord dan wel in het geheel niet accoord gaat met de uitspraak. De overige 47 items vormen diverse “ranking”-schalen waarbij de respondent één of meerdere uitspraken uit een set selecteert in functie van haar eigen preferentie of prioriteit. Ook kan tot een ordening van de geselecteerde voorkeuren worden overgegaan (zgn. pikken en ordenen).

Tabel 1

Uit het geheel van deze items zijn 28 indicatoren afgeleid die in Tabel 1 worden weergegeven. Alle indicatoren zijn gedichotomiseerd en dus van het 1-0 type. Indicatoren die op ranking zijn gebouwd kunnen meerdere items bevatten, en een score = 1 kan ook worden toegekend in geval van een welbepaalde keuze van meerdere items (bijvb. pik 2 items uit 4). Zo wordt bijvoorbeeld de score = 1 slechts toegekend voor de non-conformisme indicator (nr 6 in Tabel 1) inzake socialisatiewaarden indien de respondent terzelfdertijd de items “voor zichzelf kunnen denken” en “geïnteresseerd in het hoe en waarom der dingen” als keuzen neemt in de set van vier items. De score = 0 wordt dan

Tabel 1: Omschrijving van de gebruikte items in hoofdcomponentenanalyse

		Aard	% code 1
1. Gezinsgrootte:	- prefereert 2 kinderen boven 4 (1) - prefereert 4 boven 2; geen keuze (0)	Keuze (1/2)	61
2. Geslachtsvoorkeur:	- prefereert 3 zonen boven 3 dochters (1) - prefereert 3 dochters, geen keuze (0)	Keuze (1/2)	54
3. Nut kinderen:	- maken je meer verantwoordelijk persoon + maken de band tussen ouders hechter (1)	Keuze (2/4)	45
4. Betekenis kinderen:	- gemengde keuze, kind verschaft hulp in huishouden + kind verschaft zorg bij oude dag, geen keuze (0) - Ook zonder kinderen kan een vrouw een goed leven leiden (1) - kinderen brengen geluk of kinderen nodig om aanvaard te worden; geen keuze (0)	Keuze (1/3)	26
5. Conformistische opvoedingswaarden:	- goede manieren + gehoorzaamheid (1) - voor zichzelf denken + geïnteresseerd in hoe en waarom der dingen, gemengde keuze, geen keuze (0)	Keuze (2/4)	40
6. Non-conformistische opvoedingswaarden:	- voor zichzelf denken + geïnteresseerd in hoe en waarom (1) - goede manieren + gehoorzaamheid, gemengde keuze, geen keuze (0)	Keuze (2/4)	11
7. Begeleiding zwangerschap:	- regelmatige dokterscontrole noodzakelijk (1) - doktercontrole alleen nuttig als vrouw zich niet goed voelt, eerder zinloos, beter te vermijden, geen keuze (0)	Keuze (1/4)	83
8. Advies zwangerschap:	- eerst dokter of gezondheidscentrum (1) - eerst moeder, schoonmoeder, andere vrouwen, geen keuze (0)	Keuze (1/3)	84
9. Overleg:	- belangrijke beslissingen door man en vrouw samen te nemen (HA, A, EA = 1) - HNA, NA, ENA, geen keuze (0)	Rating	96
10. Gehoorzaamheid:	- een vrouw moet die dingen doen die haar man haar oplegt (HNA, NA, ENA = 1); overige (0)	Rating	40
11. Contact andere mannen:	- een vrouw kan rustig met andere mannen praten, ook indien haar echtgenoot deze mannen niet kent (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	34
12. Hoofddoek:	- als de vrouw het huis verlaat dient ze een hoofddoek te dragen (HNA, NA, ENA = 1); overige (0)	Rating	49
13. Rol in maatschappij:	- naast huishouden moet vrouw zich in gemeenschapsleven mengen en belangrijke rol spelen op religieus & politiek terrein (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	83
14. Arbeidsparticipatie:	- de vrouw moet het recht hebben om buitenshuis te werken (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	89
15. Geslachtsdifferentiatie studies:	- studeren is belangrijker voor jongen dan meisje (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	17
16. Mobiliteitsperspectief jongeren:	- of kinderen verder studeren of niet, ze zullen altijd arbeiders blijven (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	5
17. Studies jongeren I:	- Wanneer een jongen 15 is, is hij oud genoeg om te gaan werken (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	4
18. Studies jongeren II:	- Mijn kind hoeft niet langer school te lopen dan ikzelf (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	6
19. Studies als steun:	- het is belangrijk dat mijn kind een goed beroep leert zodat ik later op hem/haar kan terugvallen voor steun en hulp (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	68
20. Nieuwe inzichten:	- elke tijd vraagt zijn aanpassingen (1) - belangrijke waarden gezin & godsdienst behouden, oude manier vaak beste, beter dat alles bij het oude blijft, geen keuze (0)	Keuze (1/3)	30
21. Kwade krachten:	- heksery, kwade oog, kwade geesten bestaan waarop niemand vat heeft, heksery etc. treffen mensen bij slecht gedrag (1) - heksery etc. hebben geen invloed, geen keuze (0)	Keuze (1/3)	48
22. Gemakelde huwelijken:	- ouders moeten huwelijk van kinderen regelen (1) - mogen wel regelen maar niet verplichten, kinderen zelf kiezen al dan niet gevolgd door goedkeuring ouders, geen keuze (0)	Keuze (1/4)	23

23. Postmaterialisme:	- meer mensen meer zeggingskracht geven + vrije meningsuiting beschermen (1) - gemengde keuze, "materialistische" items, geen keuze (0)	Keuze (2/4)	28
24. Materialisme:	- orde handhaven + prijsstijgingen tegengaan (1) - gemengde keuze, "postmaterialistische" items, geen keuze (0)	Keuze (2/4)	15
25. Religie als zelfreflectie:	- religie en gebed zijn belangrijk om na te denken over mijzelf (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	74
26. Religie als richtinggever:	- in alles wat ik doe probeer ik mijn religie te betrekken (HA, A, EA = 1); overige (0)	Rating	78
27. Invloed religie op maatschappij I:	- invloed wordt steeds belangrijker + keurt dit goed (1) - overige (0)	Keuze (2/8)	36
28. Invloed religie op maatschappij II:	- invloed vermindert (wat + vrij snel) + keurt dit goed (1) - overige (0)	Keuze (3/8)	3

HA, A, EA = helemaal accoord, accoord, eerder accoord

HNA, NA, ENA = helemaal niet accoord, niet accoord, eerder niet accoord

N = 1713 respondenten

---

toegekend aan alle andere antwoordpatronen en ook aan personen die geen keuze hebben gemaakt. Op die wijze zijn ook "missing values" (= 0) in de analyse meegenomen.

Tabel 1 bevat derhalve de operationele definities van de 28 indicatoren, de aanbestedingsvorm van de gebruikte items (rating versus kiezen of ordenen), en het percentage van de 1712 respondenten dat beantwoordt aan de criteria gesteld door de indicatoren. Elf indicatoren hebben een meer extreme verdeling dan 80/20. Zij laten toe om kleine groepen van meer ongewone respondenten te identificeren. Dit komt van pas om latere schalen een betere resolutie te geven voor dergelijke "outliers"⁴, en om derhalve ook "innovatoren" of "traditiegebonden" tot hun recht te laten komen. Zo zullen degenen (3%) die vinden dat de invloed van Islam op het dagelijkse leven vermindert en dit vervolgens ook goedkeuren een kleine groep van sterk gesecculariseerden helpen localiseren. Zo ook is de minderheid (5%) relevant die vindt dat kinderen van migranten altijd arbeiders zullen blijven ongeacht of ze verder studeren of niet. Immers via deze indicator kan men het groepje bepalen met de laagste aspiratieniveaus en/of met het sterkste gevoel van onmacht tegenover systematische achteruitstelling. Het blijft evenwel aangewezen bij latere interpretaties om deze verdelingen horend bij de indicatoren niet uit het oog te verliezen.

Bij een volgende stap werd een klassieke hoofdcomponentenanalyse uitgevoerd op de correlatiematrix van de 28 indicatoren. De factoren die hieruit voortkomen zijn orthogonaal, d.w.z. onderling ongecorreleerd. In tabellen 2 tot 8 worden de indicatoren opgegeven die de beste correlaten vormen van de onderscheiden factoren. Een factorlading van 0.25 werd als ondergrens hiervoor aangenomen. Tevens werden de factoren ook gecorreleerd met een dozijn items die niet in de 28 originele indicatoren vervat zijn. Ook deze items zijn in de tabellen vernoemd indien ze met de factor correleren met een coefficient van 0.25 of beter. Dergelijke bijkomende correlaten kunnen immers helpen bij de bepaling van de betekenis van de onderscheiden factoren.

In het totaal laten de 28 indicatoren zich vereenvoudigen tot zeven factoren of dimensies. Het leeuwenaandeel van de gemeenschappelijke informatie wordt aangezogen door factor 1 met een eigenwaarde groter dan 4. Zij verklaart 15% van de totale variantie. De correlaten van deze factor hebben vooral te maken met functies van religie (zelfreflexie, bescherming, troost), met de goedkeuring van de maatschappelijke invloed van religie, en

Tabel 2: Factor 1 - Religieus en Traditioneel Conformisme (eigenwaarde = 4.08; 14.96% var.)
 Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
26. in alles religie betrekken	+.76
25. religie belangrijk voor zelfreflexie	+.73
19. kind goed beroep zodat het later steun en hulp verleent	+59
20. nieuwe inzichten belangrijker dan traditie	-.46
12. geen hoofddoek nodig buitenshuis	-.46
27. maatschappelijke invloed religie stijgt + goedkeuring	+44
10. vrouw moet niet noodzakelijk gehoorzamen aan man	-.39
5. opvoeding: goede manieren + gehoorzaamheid	+34
21. geloof in kwade krachten	+33
22. ouders moeten huwelijk van kinderen regelen	+27
<u>B. Andere items met $r = 0.25$ of hoger</u>	
a. religie verschaft bescherming tegen kwaad	+65
b. religie verschaft troost	+58
c. vrouw hoeft zich niet terug te trekken bij bezoek	-.36

Tabel 3: Factor 6 - Gering aspiratieniveau en onmacht (eigenwaarde = 1.21; 4.3 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
17. 15 jaar is oud genoeg om te gaan werken	+.66
16. ondanks studies blijven kinderen toch arbeiders	+.64
18. kind hoeft niet langer school te lopen dan ikzelf	+.58
15. studeren jongens belangrijker dan voor meisjes	+.50

met traditie en conventie (zie Tabel 2). Bij deze laatste horen de hoofddoek, de gehoorzaamheid aan de man, het zich terugtrekken bij bezoek, de conventionele opvoedingswaarden van goede manieren en gehoorzaamheid, en het definiëren van het nut van kinderen in termen van latere hulpverlening. Deze factor reflecteert derhalve de dimensie van *religieus en traditioneel conformisme*.

Tabel 2

Factor 6 (zie Tabel 3) identificeert een andere dimensie van gebondenheid aan de huidige situatie, doch deze heeft te maken met de sociaal-economische aspecten ervan. Drie van de vier beste correlaten van factor 6 identificeren een minderheid van vrouwen die zich van de hoofdmoot afscheiden door *lage aspiratieniveaus* voor hun kinderen of door het gevoel van *onmacht tegenover de sociale achteruitstelling*. Het vierde correlaat van deze factor is dat meisjes beter gewoon niet aan de competitie deelnemen: studeren voor hen is minder belangrijk dan voor jongens.

Tabel 3

De overige vijf factoren meten alle onderscheiden dimensies van “moderniteit”. Hierbij is het opmerkelijk dat de indicatoren niet nauwer samenvallen, maar daarentegen aantonen dat de “moderniteit” *gefragmenteert is in duidelijk onderscheiden richtingen*. Zelfs de indicatoren die te maken hebben met de emancipatie van vrouwen vallen uiteen in twee groepen, alnaargelang de betekenis betrokken wordt op de publieke sfeer (participatie, recht op werken) of op de privé- en gezinssfeer (praten met andere man, terugtrekken bij bezoek).

De vijf dimensies van moderniteit die met het huidige materiaal kunnen geïdentificeerd worden, zijn:

- (i) Factor 2, d.i. de positieve waardering van de *maatschappelijke rollen* voor de vrouw (cfr. supra en Tabel 4).

Tabel 4

- (ii) Factor 5, d.i. *de emancipatie m.b.t. gezinsverhoudingen en in de privé-sfeer* (zie Tabel 5), waarbij overigens ook correlaten horen die de gelijkheid van zonen en dochters benadrukken of een gendervoorkeur voor meisjes laten

Tabel 4: Factor 2 - Positieve waardering maatschappelijke rol van de vrouw (eigenwaarde = 2.29; 8.2 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
14. vrouw heeft recht buitenshuis te werken	+ .76
9. man en vrouw beslissen samen	+ .75
13. vrouw heeft rol in gemeenschapsleven, politiek en religie	+ .67
12. geen hoofddoek nodig buitenshuis	+ .26

Tabel 5: Factor 5 - Emancipatie in gezinsverhoudingen (eigenwaarde = 1.32; 4.7 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
2. drie zonen eerder dan drie dochters	-.71
10. vrouw moet niet noodzakelijk gehoorzamen aan man	+.56
11. vrouw mag met vreemde man praten	+.56
4. ook zonder kinderen kan vrouw een goed leven leiden	+.45
12. geen hoofddoek nodig buitenshuis	+.35
15. studeren belangrijker voor jongens dan meisjes	-.26
<u>B. Andere items met $r = 0.25$ of hoger</u>	
a. vrouw hoeft zich niet terug te trekken bij bezoek	+.26

Tabel 6: Factor 3 - Vertrouwen in deskundigheid & rationele levensbeheersing (eigenwaarde = 1.57; 5.6 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
8. zwangerschap: eerst dokter/gezondheidscentrum consulteren	+.68
7. zwangerschap: regelmatige dokterscontrole noodzakelijk	+.68
1. Twee kinderen eerder dan vier	+.51
22. ouders moeten huwelijk van kinderen regelen	-.34
20. nieuwe inzichten belangrijker dan traditie	+.34
21. geloof in kwade krachten	-.32
15. studeren belangrijker voor jongens dan meisjes	-.31

Tabel 7: Factor 4 - Postmaterialisme en persoonlijkheidsontplooiing (eigenwaarde = 1.43; 5.1 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
6. opvoeding: voor zichzelf denken + geïnteresseerd in "hoe en waarom"	+ .56
23. postmaterialisme: meer zeggingskracht + vrije meningsuiting	+ .55
5. opvoeding: goede manieren + gehoorzaamheid	- .54
24. materialisme: orde handhaven + prijsstijgingen tegengaan	- .54
3. nut kinderen: verantwoordelijkheid + echtelijke band hechter	+ .52
1. twee kinderen eerder dan vier	+ .26

Tabel 8: Factor 7 - Reactie tegen religieuze invloeden (eigenwaarde = 1.01; 3.6 % var.)
Beste indicatoren (factorladingen = 0.25 of hoger), N = 1713

<u>A. Items gebruikt in hoofdcomponentenanalyse</u>	<u>factorlading</u>
28. Invloed religie op maatschappij, dagelijks leven daalt + goedkeuring	+ .85
27. Invloed stijgt + goedkeuring	-.44

---

zien. Ook het item dat de minderheid identificeert voor wie kinderloosheid niet langer af te keuren is laadt op deze factor.

Tabel 5

- (iii) Factor 3, d.i. een *vertrouwen in professionele deskundigheid en een rationele levensbeheersing* (zie Tabel 6). Het eerste aspect wordt aangegeven door het systematisch prefereren van professioneel advies in het geval van een zwangerschap boven de raad van moeders, schoonmoeders of andere vrouwen. Dit wordt aangevuld met een voorkeur voor gezinsbeperking tot twee kinderen en met afkeuren van gemakelde huwelijken. Treffend is eveneens dat het geloof in kwade krachten (hekserij, kwade oog, etc.) een negatief correlaat is van deze dimensie. Trouwens, nieuwe inzichten wordt algemeen verkozen boven traditie. Studeren, tenslotte, is belangrijk voor iedereen ongeacht geslacht.

Tabel 6

- (iv) Factor 4 omvat de dimensie van *postmaterialisme en persoonlijkheidsontplooiing* (zie Tabel 7). De keuze bij de opvoedingswaarden gaan systematisch ten voordele van onafhankelijk denken en interesse in het hoe en waarom, en ten nadele van de conventionele goede manieren en gehoorzaamheid. Op het politieke vlak wordt het accent gelegd op de typisch "postmaterialistische" keuze ten voordele van meer inspraak van de burger en de bescherming van de vrije meningsuiting. Ook het nut van kinderen wordt gezien in termen van verhogen van verantwoordelijkheid en het aanhalen van de conjugale band, en niet in materiële termen zoals hulp in huishouden of zorg bij de oude dag. Deze dimensie benadert het dichtst de notie van *expressief individualisme*.

Tabel 7

- (v) Factor 7, tenslotte, laadt slechts op twee items, doch ze geven beide een beoordeling van de vermeende trend m.b.t. de Islamitische invloed. Factor 7 geeft specifiek de *manifeste reactie weer tegen deze religieuze invloed* bij een minderheid van respondenten.

Tabel 8

Tabel 9: Overzicht van de betekenis van 7 factoren omschreven door de 28 gebruikte items in attitudebatterijen

---

FACTOR 1

Conformisme gestoeld
op religie & tradities;
eigenwaarde = 4.08
T = +.39 M = -.38

FACTOR 6

Gering aspiratieniveau
& onmacht t.a.v.
sociaal-economische uitsluiting;
eigenwaarde = 1.21
T = +.02 M = -.02

FACTOR 2

Positieve waardering van de
maatschappelijke rol van vrouwen;
eigenwaarde = 2.29
T = -.13 M = +.13

FACTOR 5

Emancipatie in gezinsverhoudingen;
eigenwaarde = 1.32
T = -.21 M = +.21

FACTOR 3

Vertrouwen in deskundigheid
& rationele levensbeheersing;
eigenwaarde = 1.57
T = +.33 M = -.32

FACTOR 4

Postmaterialisme en
persoonlijkheidsontplooiing;
eigenwaarde = 1.43
T = +.23 M = -.23

FACTOR 7

Openlijke reactie tegen religieuze
invloeden; eigenwaarde = 1.01
T = +.02 M = -.02

T: gemiddelde score voor Turkse vrouwen

M: idem Marokkaanse vrouwen

Voor de duidelijkheid geven we in Tabel 9 een globaal overzicht van de geïdentificeerde factoren. Aan de linkerkant komen de beide dimensies (factoren 1 en 6) die het meer traditionele wereldbeeld vormen, met het onderscheid tussen religieus conformisme en fatalisme t.a.v. sociale mobiliteit. Bovendien blijkt hierbij reeds dat de gemiddelde scores op factor 1 voor de Turkse (T) en Marokkaanse (M) vrouwen ver uiteenliggen, terwijl dit niet zo is op factor 6.

Aan de rechterkant komen de “fragmenten van de moderniteit” zijnde de positieve waardering van rollen voor vrouwen in de publieke sfeer, de emancipatie in de privé-sfeer, de rationele levensbeheersing, het postmaterialisme en expressief individualisme, en tenslotte, de openlijke reactie tegen religieuze bevoogding. Bij meerdere van deze dimensies zijn de gemiddelde scores opnieuw flink afwijkend voor de Turkse en Marokkaanse subpopulaties. Ook in dit opzicht is opnieuw sprake van heterogeniteit en heteropraxis.

3. Twee dominante covariaten: generatie en onderwijspeil

De factoren die hierboven werden gedefinieerd hebben uiteraard een gemiddelde = 0 en een standaardafwijking (sigma) = 1. Ze werden trouwens voor de beide gemeenschappen tesamen aangemaakt. In de analyses die volgen worden voor deelgroepen de gemiddelde scores berekend en uitgedrukt als afwijkingen, met eenheid sigma, t.o.v. het algemeen gemiddelde (= 0). Zo weten we bijvoorbeeld reeds dat de Turkse populatie op de conformisme dimensie (d.i. factor 1) 0.39 sigma boven het gemiddelde ligt en de Marokkaanse populatie 0.38 sigma eronder.⁵ Dit geeft een zeer aanzienlijk verschil van 0.77 sigma.

De covariaat “generatie” is als volgt geoperationaliseerd:

1. vrouwen van 17-29 jaar die een tweede generatie vormen. Zij hebben een verblijfsduur van 20 jaar of meer of zijn in België/West-Europa geboren (afkorting: 17-29/20+)
2. jonge vrouwen van 17-29 jaar die een jonge zij-instroom vormen, en een verblijfsduur kennen van 10-19 jaar (afkorting: 17-29/10-19)

3. jonge vrouwen van 17-29 jaar die meer recent zijn geïmmigreerd en een verblijfsduur hebben van minder dan 10 jaar. In deze groep vinden we voornamelijk “imported brides” naast een kleine groep van late zij-instromers (afkorting: 17-19/<10)
4. vrouwen van 30-39 jaar zijn als één groep weerhouden. Zij zijn typische zij-instromers die met hun ouders zijn geïmmigreerd of later via de familiehereniging hun ouders hebben vervoegd.⁶ (afkorting: 30-39)
5. vrouwen van 40-49 jaar, met langere verblijfsduur van minstens 15 jaar. Het gaat hier om de oudere “pionier-generatie” die vooral gedurende de jaren zeventig hun echtgenoten zijn nagereisd (afkorting: 40+/15+)

De variabele onderwijsniveau maakt geen onderscheid tussen een opleiding in België of in het herkomstland. Zij is gebaseerd op het hoogste daadwerkelijk behaalde diploma.

De categorieën zijn:

1. geen diploma behaald (Geen)
2. Enkel getuigschrift/diploma van lager onderwijs (LO)
3. Getuigschrift van beroeps- of technisch onderwijs, doch slechts voor een gedeelte hiervan (BTO-onv.)
4. Getuigschrift of diploma van volledig beroeps- of technisch onderwijs (BTO-vol.)
5. Getuigschrift van gedeeltelijk algemeen secundair onderwijs (ASO-onv.)
6. Diploma van volledig secundair onderwijs (ASO-vol.), of in zeldzamere gevallen, diploma's van hoger onderwijs

In de analyses die volgen worden enkel deze beide covariaten betrokken. De posities van de deelgroepen zijn gebaseerd op de ruwe afwijkingen t.o.v. het gemiddelde (= 0). Deze zijn in de tabellen opgenomen in de Appendix telkens terug te vinden in de kolom met dezelfde naam. Wel is het groepsgemiddelde van de Turkse en Marokkaanse populaties respectievelijk bijgeteld. De ruwe afwijking t.o.v. het algemeen gemiddelde is dus gelijk aan de gemiddelde afwijking voor de gehele gemeenschap (T of M) plus de afwijking eigen aan de gemeenschapsspecifieke subgroep (T_i of M_i).

Dit numeriek materiaal is telkenmale grafisch voorgesteld op een *radar-diagram*. Deze geeft een schaal in sigma voor elke deelgroep *i*. De elf gebruikte schalen worden in

---

stervorm voorgesteld (5 schalen voor generatie, 6 voor opleidingspeil). De posities van Turkse, respectievelijk Marokkaanse vrouwen worden met elkaar verbonden. Hoe dichter de lijnen bij de oorsprong liggen, hoe sterker de negatieve afwijking t.o.v. het gemiddelde (opgepast: nul ligt *niet* in de oorsprong omdat negatieve waarden voorkomen). Hoe verder van de oorsprong, hoe sterker de positieve afwijkingen. Een perfecte cirkel geeft aan dat binnen een gemeenschap ternauwernood verschillen bestaan naar generatie en naar opleidingsniveau. Een patroon in stervorm, d.i. met uitstulpingen of inkepingen, geeft sterke contrasten weer voor welbepaalde subgroepen. Een ovaal geeft graduele overgangen weer in functie van leeftijd/verblijfsduur of van onderwijspeil.

3.1. *Conformisme: dominant contrast tussen de twee gemeenschappen*

De resultaten voor factor 1, d.w.z. conformisme aan religieuze en traditionele voorschriften, worden op Figuur 1 voorgesteld. Zoals reeds aangehaald springt meteen het contrast in het oog tussen de Turkse en de Marokkaanse gemeenschappen. De eerste ligt stelselmatig boven het algemeen gemiddelde, de tweede eronder. In elke subgroep voor de covariaten “generatie” en “onderwijspeil” gaat het contrast in dezelfde richting. Ze is het kleinst bij jongere vrouwen en vooral bij vrouwen met volledige ASO-opleidingen. Maar het verschil is zelfs dan nog van de orde van 0,4 sigma. Bij oudere vrouwen van 40+ of bij vrouwen zonder diploma ongeacht leeftijd is het verschil tussen Turkse en Marokkaanse respondenten zelfs groter dan 1.0 sigma. Deze bevinding behoort tot de meest frappante van het gehele onderzoek.

Bovendien sluit dit contrast aan bij wat M. Tribalat⁷ voor Frankrijk “le repli turque” heeft genoemd. Hierbij zouden Turkse gemeenschappen, reeds sterk gefragmenteerd naar regionale herkomst in Turkije, een tendens vertonen om vele kleine lokale gemeenschappen te vormen gekenmerkt door hechte interne banden, een hoge mate van sociale controle, sterke relaties met de streek van herkomst, en een uitgesproken loyaliteit t.o.v. de Turkse cultuurinhouden. In het voorgaand artikel (Lesthaeghe en Surkyn, 1994) hebben we ook diverse aspecten hiervan beschreven: aanzienlijk meer Turken dan Marokkanen bezitten onroerend goed in het herkomstland, Turken lezen aanzienlijk meer hun eigen dagbladen, en hebben vooral een sterk patroon van endogamie waarbij het continueren van kettingmigratie

wordt ondersteund (de zgn. “imported brides” en “imported grooms”). Deze kenmerken kwamen trouwens ook de organisatie van deze enquête ten goede: de enquêtrices, afkomstig uit de lokale Turkse gemeenschappen, konden rekenen op vlotte toegang en medewerking van de respondenten. De achterdocht was gering t.a.v. vertrouwde bekenden. De Marokkaanse gemeenschap, daarentegen, leek aanzienlijk meer atomistisch en stelde minder vertrouwen in eigen enquêtrices. De toegang was minder vlot en de respons minder hoog.⁸ Uit de surveyresultaten bleek ook dat bij Marokkaanse vrouwen de band met het moederland aanzienlijk minder hecht was. De oudere vrouwen waren grotendeels ongeletterd en hadden sowieso geen toegang tot geschriften in het Arabisch. De jongere vrouwen hadden nooit Arabisch leren lezen en waren dan ook globaal overgegaan op de Belgische - vooral Franstalige - pers. Het bezit van onroerend goed in Marokko bij de eerste generatie was lager. Tenslotte was ook het recruterend van “imported brides” beduidend geringer dan in de Turkse gemeenschap.

Globaal genomen blijken de markante contrasten inzake conformisme en loyaliteit aan eigen tradities tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen, zoals voorgesteld op Figuur 1, dan ook een correlaat of reflexie te zijn van de hier vernoemde structurele verschillen inzake gemeenschapsorganisatie.

3.2. Onmacht t.o.v. achteruitstelling en lage aspiraties: vooral contrasten tussen deelgroepen

De resultaten voor deze factor zijn op Figuur 2, weergegeven. Hier wordt niet langer een contrast tussen beide gemeenschappen in globo aangetroffen, maar wel een uitgesproken onderscheid alnaargelang generatie en onderwijspeil. Zoals kan worden verwacht hebben vrouwen met betere troeven inzake onderwijsniveau en gesocialiseerd in België veel minder het gevoel van onmacht t.a.v. socioeconomische achteruitstelling dan oudere vrouwen of vrouwen die pas op latere leeftijd in België of Europa zijn aangekomen. De kennis van Nederlands of Frans is dan uiteraard een sterk negatief correlaat van deze dimensie. De data op Figuur 2 bevestigen deze profilering: de groepen die dergelijke frustratie opgeven zijn vooral (i) Marokkaanse vrouwen zonder diploma (+0.38 sigma), jonge Marokkaanse geïmporteerde bruiden (+0.29 sigma) en Turkse vrouwen met enkel lager onderwijs (+0.17 sigma). Het gevoel van onmacht en fataliteit inzake de geringe

---

mogelijkheden voor opwaartse sociale mobiliteit wordt afgezwakt van zodra volledig BTO of ASO-onderwijs is bereikt. Dit geldt trouwens voor beide gemeenschappen.

Een markante vaststelling is evenwel dat diverse “zwakkere” groepen in de Turkse gemeenschap niet de hoogste scores halen, maar eerder als middengroep te situeren zijn. Dit geldt voor oudere Turkse vrouwen (40+), Turkse vrouwen zonder opleiding en jonge Turkse geïmporteerde bruiden. Het is mogelijk dat de contacten met de “realiteiten van de buitenwereld” in deze afgeschermd Turkse groepen⁹ te zwak zijn om aanleiding te geven tot meer uitgesproken pessimisme op het vlak van de mogelijkheden voor sociale mobiliteit.

3.3. De twee dimensies van emancipatie: dubbele contrasten met sterkere beklemtoning door Marokkaanse vrouwen

De scores van gemeenschappen en hun deelgroepen op factoren 2 en 5 zijn weergegeven op Figuur 3. Zowel voor de dimensie “waardering van maatschappelijke rollen voor vrouwen” als voor de dimensie “emancipatie in gezinsverhoudingen” krijgen we beide vormen van differentiatie, met name systematische verschillen tussen beide gemeenschappen en relatief sterke contrasten tussen generatiegroepen en niveaus van opleiding binnen elke gemeenschap.

Vooreerst liggen de cirkels voor de Marokkaanse vrouwen verder van de oorsprong verwijderd dan de corresponderende cirkels voor de Turkse vrouwen: op beide dimensies van vrouwenemancipatie, de publieke en de private, scoort de Marokkaanse gemeenschap hoger dan de Turkse. Voor factor 2, de waardering van vrouwelijke rollen in het maatschappelijk leven (volle lijnen op Figuur 2), is de relatieve voorsprong van de Marokkaanse vrouwen iets minder groot dan voor het streven naar ontvoogding in gezinsverband (stippellijnen op Figuur 3). De verschillen op factor 2 zijn courant van de orde van 0.1 tot 0.2 sigma in het voordeel van Marokkaanse vrouwen. De verschillen op factor 5 overtreffen soms 0.2 en 0.3 sigma. De combinatie met bijkomende contrasten naar generatie en naar opleidingspeil heeft voor gevolg dat Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie en Marokkaanse vrouwen met volledig BTO of ASO-opleidingen heel duidelijk het voortouw hebben genomen bij het verlangen om hun ondergeschikte posities in het gezin te doorbreken. Markant in dit opzicht is ook dat de oudste groep van Marokkaanse vrouwen hun dochters in dit opzicht reeds veel sterker benaderen dan de pioniersgroep van

oudere Turkse vrouwen. Deze laatste wijken immers sterk uit in de andere richting en beklemtonen, tesamen met de veel jongere Turkse “imported brides” (17-29/<10), precies het minst de ontvoogding van de vrouw in de gezinsrelaties.

Wat deze beide dimensies aangaat ziet het eruit alsof de wet van de remmende voorsprong in het nadeel van de Turkse gemeenschap heeft gespeeld. Alhoewel Turkije veel vroeger in zijn geschiedenis legale hervormingen heeft gekend die de positie van de vrouw verbeterden en ook veel vroeger een participatie van vrouwen in het onderwijs en het publieke leven heeft gekend dan Marokko, hebben de jongere Marokkaanse vrouwen in België niet alleen deze kloof op zeer korte tijd overbrugd, maar geven nu zelfs blijk van een grotere assertiviteit. De relatieve achterstand in de Turkse gemeenschap op dit vlak lijkt ons bovendien nogmaals gebonden aan de “terugplooi”-reflex die gepaard gaat met verhoogde loyauteit aan de Turkse identiteit en traditie. En toch kan dit laatste argument niet strak worden doorgetrokken, zoals de resultaten van factoren 3 en 4 laten zien. Deze geven immers net het omgekeerde beeld.

3.4. Rationele levensbeschouwing en expressief individualisme: dubbele contrasten met sterkere nadruk bij de Turkse gemeenschap

De resultaten voor factoren 3 en 4 zijn samengebracht op Figuur 4. Voor beide dimensies (respectievelijk volle lijnen en stippellijnen) liggen de twee gemeenschappen duidelijk uit elkaar, doch ditmaal treffen we een voorsprong aan bij de Turkse vrouwen. Voor wat factor 3 betreft, vertonen Turkse vrouwen een groter vertrouwen in de medische wereld dan in de kennis van oudere vrouwen, wat trouwens correleert met een hogere mate van goedkeuring van anticonceptie en abortus, een kleinere gerealiseerde gezinsomvang, en vooral een geringer geloof in de kwade krachten. Dit laatste betekent hoegenaamd niet dat geloof in hekserij, het kwade oog en wraaknemende geesten gering zou zijn. Het tegendeel geldt. Alleen blijkt dergelijk “sociaal sanctionerend” bijgeloof nog sterker te zijn in alle geledingen van de Marokkaanse gemeenschap, inclusief tweede generatie jongeren en hoger opgeleiden. Bovendien is het opvallend dat veruit de laagste scores op rationele levensbeheersing aangetroffen worden bij Marokkaanse vrouwen ouder dan 30 (en niet

---

alleen de oudsten) en zonder opleiding. Dit correleert eveneens met het meer frekvent afwijzen van anticonceptie.

Factor 4 (stippellijnen op Figuur 4) geeft een zeer gelijkaardig patroon. Ongeacht de categorie voor generatie of onderwijspeil legt de Turkse gemeenschap het sterkst de nadruk op de politieke mondigheid van de burger (recht op inspraak, vrije meningsuiting). Ook bij de opvoeding van kinderen wordt meer de nadruk gelegd op zelfstandig denken en op geïnteresseerd zijn in het hoe en het waarom, en dus op het rationeler benaderen van gebeurtenissen en verschijnselen. Bovendien is het nut van kinderen minder frekvent gedefinieerd in materiële dan wel in psychologische termen (verantwoordelijkheid, sterkere echtelijke band). De groepen die het laagst scoren op deze dimensie zijn opnieuw terug te vinden in de Marokkaanse gemeenschap: vrouwen ouder dan 30 en vrouwen zonder opleiding. Hier is de achterstand t.o.v. hun Turkse leeftijdsgenoten overigens ook het grootst.

De sterkere postmaterialistische orientatie op de inspraak van de burger is wellicht een correlaat van de veel langere politieke tradities in Turkije gebaseerd op een meerpartijstelsel en democratische verkiezingen. De Turkse gemeenschap volgt trouwens het drukke politieke gebeuren in het herkomstland heel nauwgezet via de Turkse media. Dit contrasteert met de totale luwte die het autocratisch bewind in Marokko aanhoudt. Het is dus normaal dat politieke participatie ook bij de Turkse vrouwen hoger in het vaandel wordt gedragen dan in de Marokkaanse gemeenschap, die op dit vlak zoniet onderdrukking dan wel lijdzaamheid heeft gekend. De sterkere nadruk op de expressief-individualistische opvoedingswaarden bij de Turkse vrouwen valt volkomen in de lijn van wat internationaal waardenonderzoek algemeen aan het licht brengt: de postmaterialistische politieke orientatie is een stevig correlaat van de expressieve opvoedingswaarden zoals imaginatie, zelfstandig denken en kritische instelling. In deze surveys is dit blijkbaar niet anders. Alleen concentreren Turkse vrouwen zich dus sterker op deze uitingen van expressief individualisme op de domeinen van algemene politieke inspraak, *los van geslacht*, en op rationele vormen van levensbeschouwing, terwijl de Marokkaanse vrouwen gedurende een inhaalbeweging zich hebben toegespitst op meer specifieke dimensies van vrouwenemancipatie.

3.5. Verzet tegen religieuze bevoogding: een minderheid te vinden bij de tweede generatie

De resultaten voor factor 7 zijn op Figuur 5 voorgesteld. Het verzet tegen religieuze bevoogding die tot uiting komt, hetzij in een negatieve beoordeling van een vermeende toename van de religieuze invloed, hetzij in een positieve waardering van een vermeende afname ervan, is slechts waar te nemen bij een minderheid van circa 7 percent van de respondenten. In dit opzicht is er trouwens geen verschil tussen de gemiddelden voor factor 7 van beide gemeenschappen. De reactie tegen religieuze invloed is vrijwel onbestaand bij vrouwen ouder dan 30 jaar en bij vrouwen zonder diploma of enkel met lager onderwijs. Ook bij de Marokkaanse “geïmporteerde bruiden” jonger dan 30 komt zo’n reactie zelden voor. Het verzet tegen religieuze invloeden is daarentegen geconcentreerd in de tweede generatie (17-29/20+) en dit geldt voor beide gemeenschappen. Bovendien lijkt dit hoofdzakelijk een kenmerk te zijn van jonge vrouwen met BTO en vooral met volledige ASO-opleidingen.

De vraagstelling gebruikt bij de opbouw van factor 7 is erop gericht een kleine kern van gesecculariseerden te identificeren. Deze kern is blijkbaar even groot in beide gemeenschappen. Anders is het gesteld wanneer secularisatie via participatie aan religieuze praktijken wordt opgemeten. Via een vier-puntenschaal kan een samenvattende index worden aangemaakt gebaseerd op de volgende vier items: (i) moskeebezoek van de man dagelijks of wekelijks, (ii) moskeebezoek van de vrouw (respondent) dagelijks, wekelijks of bij speciale gelegenheden, (iii) volgen van de Ramadan, en (iv) sturen van kinderen naar de Koranschool. Het gemiddelde voor de Turkse respondenten is iets meer dan 2 van deze activiteiten (score = 2.05), doch slechts 1.5 (score = 1.48) voor de Marokkaanse respondenten. Het verschil wordt vooral gemaakt door geringer moskeebezoek gerapporteerd voor de Marokkaanse mannen en het minder frekwent sturen van kinderen naar de Koranschool. Overigens zijn, zoals op Figuur 6 is voorgesteld, zeer frappante contrasten te vinden in beide gemeenschappen naar de covariaten “generatie” en “opleidingspeil”. Zo zakt de participatie op de vier activiteiten gemiddeld slechts tot op één enkele activiteit voor de tweede generatie Marokkaanse respondenten en bij respondenten met volledige ASO-opleiding in beide gemeenschappen. Turkse vrouwen ouder dan 40 halen gemiddeld bijna drie activiteiten (score = 2.89) op de vier.

In de Marokkaanse gemeenschap is er derhalve naast een kleine kern die zich manifest verzet tegen religieuze bevoogding of openlijk een secularisering verwelkomt, toch reeds een aanzienlijk grotere groep die zich onttrekt aan religieuze praktijken. Dit heeft allicht niet alleen met een verder gevorderde "zachte" secularisatie te maken, doch ook met de rol van religieuze praktijken en instellingen in het geheel van de gemeenschapsreconstructie in de twee onderscheiden gemeenschappen. De uitkomsten voor religieuze praktijk en de opvallend hogere scores voor de Turkse respondenten zijn immers een correlaat van hun hechtere gemeenschapsorganisatie en van de diverse functies (ook commerciële bijvoorbeeld) van moskeeorganisaties in het lokale Turkse leven. Ook hier komen we derhalve op het spoor van enige "repli Turque".

4. De locale factor: waardenoriëntaties, verblijfplaats en streek van herkomst

Bij de analyse van de covariaten van de waardenpatronen werd herhaaldelijk opgemerkt dat de variabele "huidige verblijfplaats" aanleiding gaf tot significante differentiaties. De regionale classificatie die hier wordt aangehouden is als volgt: (i) agglomeratie Brussel, (ii) agglomeratie Antwerpen, (iii) agglomeratie Gent, (iv) provincie Limburg, en (v) rest van Vlaanderen. Deze laatste categorie dekt vooral respondenten afkomstig uit het Waasland (Lokeren, St-Niklaas, Temse, St-Gillis-Waas) en kleinere steden (Dendermonde, Mechelen, Leuven, Diest, Mol, Zaventem) en zij vormen dus ook kleinere gemeenschappen.

Hierbij rijzen een tweetal vragen. Vooreerst: zij de locale differentiaties in de waardenpatronen louter het effect van verschillen in de compositie van de groepen m.b.t. (i) leeftijd en verblijfsduur, (ii) opleidingsniveau, (iii) sociale herkomst (beroep van de vader), en (iv) arbeidsparticipatie van vrouwen? Of zijn de locale onderscheiden resistent voor de statistische controle op de voornoemde covariaten? Anders geformuleerd, indien de locale groepen dezelfde samenstelling zouden hebben op de vier kenmerken, blijven er dan nog significante onderscheiden over eigen aan de huidige verblijfplaats of regio? De tweede vraag spruit hieruit voort. Als er significante en resistente onderscheiden naar verblijfplaats opduiken, zijn deze terug te voeren op de onderscheiden in

recruteringsgebieden in de herkomstlanden? M.a.w., zijn regionale onderscheiden hier in België louter het gevolg van een transpositie van regionale onderscheiden bestaande in Turkije of Marokko? Of spelen de selectie-effecten van regio van herkomst nog slechts een ondergeschikte of een verwaarloosbare rol? In het laatste geval zijn locale differentiaties in België tot stand gekomen tijdens de fase van gemeenschapsreconstructie en spelen factoren eigen aan de contexten van de Belgische regio's een dominante rol.

4.1. Differentiaties naar Belgisch regionale contexten: geen compositie-effecten

De effecten van de verblijfplaats ingedeeld in vijf regio's worden weergegeven in de tabellen A-1 t/m A-7 (appendix) voor elk van de zeven factoren. Ze zijn ook opgenomen in Tabel 11. De resultaten zijn afkomstig uit de MCA en de corresponderende variantie-analyse. Voor de onderscheiden gemeenschappen geven de waarden in de eerste kolom de ruwe afwijkingen weer t.a.v. het Turks, respectievelijk Marokkaans gemiddelde, terwijl de eta-coëfficiënt de mate van associatie aangeeft. Eta-waarden hoger dan .12 zijn significant met $p=0.01$, wat het geval is voor 11 van de 14 uitgevoerde analyses (7 dimensies x 2 gemeenschappen). Het loont derhalve de moeite de regionale verschillen op de diverse factoren voor beide gemeenschappen aan een nader onderzoek te onderwerpen.

De eerste vraag hierbij is of de ruwe verschillen ook resistent zijn voor controle op de individuele covariaten, zoals reeds vernoemd. In de tweede kolom komen de netto-afwijkingen voor nadat het compositie-effect inzake leeftijd & verblijfsduur, onderwijspeil, arbeidsparticipatie en sociale herkomst is geneutraliseerd. De daarbijhorende beta-coëfficiënten zijn vergelijkbaar met de eta-coëfficiënten uit de eerste kolom. Indien effecten toe te schrijven aan de individuele covariaten belangrijke oorzaken van regionale diversiteit zouden zijn, moet men vaststellen dat (i) de afwijkingen na controle sterk afnemen in vergelijking met de ruwe afwijkingen, en (ii) dat de beta-coëfficiënt kleiner wordt dan de eta-coëfficiënt, en (iii) de beta-coëfficiënt niet langer significant is (F-toets in variantieanalyse). We stellen vast dat dit nergens het geval is, noch in de Turkse noch in de Marokkaanse steekproef. In enkele gevallen komt het zelfs voor dat de contrasten naar regio van verblijf wat vergroten i.p.v. afnemen. Ook is er slechts één geval (Factor 2-categorie “rest Vlaanderen) waar de ruwe afwijking opvallend in absolute waarde

vermindert. Op deze enige uitzondering na blijkt dat de verschillen in scores op de zeven factoren naar verblijfplaats *niet* kunnen verklaard worden op basis van regionale compositieverschillen inzake de vier overige covariaten. Ze moeten derhalve iets te maken hebben met (i) elementen eigen aan de lokale gemeenschapsontwikkeling na de migratie, (ii) met elementen eigen aan de Belgische regionale contexten, (iii) met selectie-effecten voortvloeiend uit kettigmigratie en dus met differentiaties naar regio's van herkomst in Turkije of Marokko, of nog, (iv) met combinaties van deze effecten. Een totaal andere verklaring is dat ze toe te schrijven zijn aan interviewer-bias.

Welke patronen duiken op in de analyse naar verblijfplaats in België? Ter beschrijving hiervan gebruiken we de *netto*-effecten na controle voor de vier overige covariaten (kolommen 2), en presenteren we de resultaten opnieuw via een radar-diagram (zie Figuur 7 voor de Turkse en Figuur 8 voor de Marokkaanse respondenten). De zeven assen hierbij gedefinieerd komen overeen met de zeven factoren en de patronen worden uitgezet naar regio van verblijf. De afkortingen zijn de volgende:

- F1-Conf: Conformisme met religie & tradities
- F6-Omma: Onmacht t.a.v. socioeconomische achteruitstelling en lage aspiratieniveaus t.a.v. sociale mobiliteit
- F2-Mijrol: Positieve waardering maatschappelijke rollen voor vrouwen
- F5-Emgez: Emancipatie in gezinsverhoudingen
- F3-Ratlbh: Rationele levensbeheersing en vertrouwen deskundigheid
- F4-Postm: Postmaterialisme en persoonlijkheidsontwikkeling
- F7-Verzti: Verzet tegen religieuze invloeden

In de steekproef van Turkse vrouwen treden twee zeer opvallende patronen naar voor. Een eerste patroon is gekenmerkt door relatief geringe afwijkingen t.o.v. het gemiddelde, en dit voor elk van de zeven waardendimensies. Grafisch komt dit overeen met een cirkelvormig patroon gelegen in de nabijheid van de nul-waarden op elk der assen. Zo'n patroon is zeer opvallend voor de Turkse vrouwen in de Brusselse agglomeratie, maar ook het Gentse patroon past hier zeer goed bij. Iets extremer is het patroon voor de Turkse vrouwen in Limburg die een sterker gevoel van onmacht t.o.v. achteruitstelling vertonen, wat gegeven de zwakkere economische toestand in deze provincie kan verwacht worden. Ook scoren de Limburgse Turkse vrouwen iets hoger op de meeste andere dimensies,

d.w.z. inzake emancipatiebenadrukking en rationele levensbeheersing of vertrouwen in deskundigheid. De lange traditie van migrantgerichte locale dienstverlening en sociaal opbouwwerk in deze provincie is wellicht hieraan niet vreemd.

Een totaal ander patroon duikt op voor de agglomeratie Antwerpen en voor de brede ring van kleinere Turkse gemeenschappen (en vervat in “rest Vlaanderen”). Deze beide Belgische regio’s hebben alvast gemeen dat ze zeer gelijkaardige recruiteringspatronen hebben uit twee Turkse gewesten: West-Anatolië (38 en 49%) en Centraal Anatolië (30 en 31%). Ook Brussel en Gent zijn opvallend gelijkaardig in dit opzicht met een sterke dominantie van vrouwen afkomstig uit West-Anatolië (69 en 78%). De Limburgse Turkse vrouwen bestrijken een veel breder en meer evenwichtig recruiteringsveld: Centraal Anatolië (22%), de Zwarte Zeekust (20%), Bosporus-Middelandse Zee (14%), West-Anatolië (13%) en Noord-Oost Anatolië (vnl. Kars) (11%). Het patroon van de waardenoriënteringen van Turkse vrouwen in Antwerpen en “rest Vlaanderen” onderscheidt zich van het patroon in Brussel, Gent en Limburg door de volgende kenmerken:

- (i) veel hogere scores op factor 1 “conformisme” en parallel hiermee, veel lagere scores op factor 2 en 5 die met vrouwenemancipatie te maken hebben, en op factor 7 “verzet tegen religieuze invloed” en 3 “rationele levensbeheersing”. Deze combinatie geeft aan dat de Turkse gemeenschappen in Antwerpen, het Waasland, en in twee kleinere steden een duidelijk meer conservatief profiel hebben behouden of hebben opgebouwd.
- (ii) daartegenover staat dat hier beduidend minder frustraties zijn t.a.v. mogelijkheden voor opwaartse sociale mobiliteit, minder respondenten een laag aspiratieniveau voor hun kinderen aangeven (factor 6), en het accent meer dan elders gelegd wordt op politieke inspraak en expressief individualisme in de opvoedingswaarden (factor 4).

Dit geeft als algemeen beeld op Figuur 7 een uitgesproken stervormig patroon voor Antwerpen en “rest Vlaanderen” dat sterk contrasteert met het meer cirkelvormig patroon in de andere regio’s.

De resultaten voor de Marokkaanse vrouwen zijn op Figuur 8 weergegeven. Een scherpe tweedeling, zoals net beschreven voor de Turkse gemeenschap, is hier afwezig.

Vooreerst hebben de Marokkaanse vrouwen in de Brusselse agglomeratie een bijna perfect cirkelvormig patroon gelegen bij de nulpunten van de zeven assen. In dit geval hebben we te maken met een statistische vertekening: 60% van de Marokkaanse respondenten wonen in de Brusselse agglomeratie en het algemeen populatiegemiddelde voor elk van de zeven waardendimensies is derhalve in hoofdzaak door de Brusselse Marokkaanse vrouwen gedetermineerd. In de Marokkaanse analyse gaan we derhalve na in welke mate de patronen voor de overige regio's afwijken van de Brusselse. Dit kan best worden uitgevoerd voor de Antwerpse agglomeratie en voor de “rest Vlaanderen” met respectievelijk 15 en 18 percent van de respondenten. De groep “rest Vlaanderen” vertoont, na eliminatie van de compositie-effecten, relatief kleine afwijkingen t.o.v. het Brusselse patroon. De Antwerpse groep daarentegen scoort opvallend meer afwijkend in meerdere opzichten: hoog op conformisme en religieuze zingeving en bijzonder laag op de waardering van vrouwelijke rollen in de maatschappij. De Antwerpse Marokkaanse vrouwen, met een oververtegenwoordiging van uitsluitend Berbersprekers afkomstig uit de Rif (33%), hebben trouwens de laagste percentages van buitenhuis werkende vrouwen. Deze overwegende “huisvrouwen”-populatie beklemtoont dan ook de vrouwelijke rol in gezinsverband, waar ze wel kansen op ontplooiing zien (factor 5), en vertoont het minst verzet tegen de toenemende invloed van de Islam, wat hen overigens weinig bedreigt.

Voor de overige twee regio's, met name de Gentse agglomeratie en de provincie Limburg, moeten de resultaten met voorzichtigheid benaderd worden: de steekproefomvang wordt te klein. De Marokkaanse vrouwen uit Gent springen wel uit de band met een hoge score voor onmacht t.a.v. achteruitstelling en lage aspiraties voor hun kinderen. De respondenten uit Limburg onderscheiden zich door een sterkere beklemtoning van emancipatie in de gezinsrelaties, hoge scores op rationele levensbeheersing, en wat meer verzet tegen religieuze invloeden. Het Marokkaans patroon voor Limburg vertoont overigens wel gelijkenis met het Turkse patroon in deze provincie. Maar dit kan, gegeven de kleine steekproef, best toevallig zijn. Tenslotte signaleren we dat Limburg en Gent het minst migranten hebben gerecruteerd uit het Rifgebied, maar wel wat meer uit de zgn. “Gouden Driehoek” (Rabat, Casablanca, Fez, Meknes, Kenitra) en uit het Zuiden en Oosten van Marokko (Figuig, Tata, Agadir).

4.2. De “transpositie-hypothese”: zijn de Belgische locale verschillen een weerspiegeling van meegedragen subculturen in de herkomstlanden?

In het voorgaande deel werd gealludeerd op de mogelijkheid dat de regionale verschillen in België mogelijks wel te maken kunnen hebben met het regionale recruteringspatroon t.a.v. de herkomstlanden. Dit lijkt op het eerste gezicht best mogelijk, temeer omdat kettigmigratie, endogamie, en het recrutereren van echtgenoten van beider kunne voor een cluster-effect zorgen wat de “transpositie-hypothese” zou ondersteunen.

De toetsing van de transpositie-hypothese is niet zo eenvoudig. Idealiter zouden we moeten beschikken over opmetingen in de herkomstregio’s zelf, zoals collegae Lodewijckx en Page dit kunnen dan zij de Marokkaanse en Turkse DHS-surveys. Vervolgens zijn ook metingen nodig op het ogenblik van de immigratie zodat het selectie-effect t.a.v. de herkomstregio’s kan worden nagegaan. Pas daarna kunnen we de huidige meting vergelijken met deze op het moment van immigratie om het effect van verblijfsduur in België te isoleren.

Een dergelijke panel-design is hier niet mogelijk: we beschikken niet over informatie m.b.t. waardenorientaties in de herkomstregio’s noch over metingen op het ogenblik van immigratie. Wat hierna wordt voorgesteld is derhalve een vrij zwak surrogaat. Toch moet de validering van de transpositie-hypothese aan minstens twee voorwaarden voldoen. Primo, er moeten eerst en vooral significante verschillen optreden naar de regio’s van herkomst. Hier kunnen we dat enkel nagaan door de profielen op de zeven waardenorientaties uit te tekenen voor de geïmmigreerde vrouwen, die dus al een selectie vormen en bovendien ook al een effect van verblijfsduur in België hebben ondergaan. De reconstructie van de profielen naar streek van herkomst is dus minder accuraat dan gewenst. We kunnen alleen nagaan of ze ook plausibel klinken in het licht van onze voorkennis over andere regionale verschillen in Turkije en Marokko. Secundo, de in België waargenomen locale verschillen moeten na de statistische controle voor herkomstregio op een significante manier verzwakken. Dit kan worden nagegaan via een variantie-analyse en MCA na het invoeren van herkomstregio als extra controle veranderlijke tesamen met de vier overige covariaten (leeftijd/verblijfsduur, onderwijspeil, sociale herkomst en arbeidsparticipatie). De

resultaten hiervan zijn weergegeven in Tabel 11, 3^e kolom (afwijkingen na 2^e controle), maar de bespreking hiervan stellen we nog even uit. Eerst behandelen we de reconstructie van de waardenprofielen naar regio in de twee herkomstlanden, voor zover deze in 1992-93 nog aanwijsbaar zijn bij de migrantenpopulatie in België.

4.3. Verschillen in waardenoriëntaties naar herkomstgebied: blijft daar iets van over?

In onderstaande analyses worden de volgende geografische indelingen naar regio van geboorte gebruikt:

A. Turkije

- * Bosporus en Middellandse Zee (N = 76)
- * Zwarte Zeekust (N = 87)
- * West-Anatolië (N = 391, met vooral Eskisehir, Afyon, Isparta en Denizli)
- * Centraal-Anatolië (N = 126, met vooral Kirsehir, Nevsehir, Kayseri en Yozgat)
- * Noord-Oost Anatolië (N = 48, vooral afkomstig uit Kars)
- * Zuid-Oost Anatolië (N = 30, vooral Koerden uit Hakkari)

B. Marokko

- * Gouden driehoek" (N = 94, Casablanca-Rabat-Meknes-Fez-Kenitra)
- * Oost en Zuid Marokko (N = 58, met vooral Figuig, Tata en Agadir)
- * Rif - Arabisch sprekend (N = 308, d.i. van Tanger tot Oujda)
- * Rif - Arabisch + Berber (N = 111)
- * Rif - alleen Berbersprekend (N = 100)

Zoals men uit de Marokkaanse indeling kan merken werd de grote groep afkomstig uit de Rif ook naar taalgebruik opgesplitst. Ook respondenten die niet in Turkije of Marokko geboren zijn, d.i. de 2^e generatie, zijn in de variantie-analyse als contrastgroep opgenomen.

De variantie-analyse waarin ook de vier klassieke covariaten zijn opgenomen geven aan dat de netto-verklaarde variantie van "regio van herkomst" significant is met $p = .05$ of

beter voor vijf factoren in de Turkse steekproef en voor drie factoren in de Marokkaanse. De profilering naar geboortestreek is dus sterker aanwezig bij de Turkse vrouwen in België. De significante differentiaties naar waardenpatronen voor deze vrouwen zijn, in volgorde van grootte van de beta-coëfficiënt: F1 - Conformisme (beta = .16), F2 - Rationele levensbeheersing (.16), F7 - Verzet tegen religieuze bevoogding (.16), F4 - Postmaterialisme (.15) en F2 - Waardering maatschappelijke rollen voor vrouwen (.13). Voor de Marokkaanse vrouwen zijn slechts significante differentiaties voor: F2 - Waardering maatschappelijke rollen (.15), F3 - Rationele levensbeheersing (.13) en F6 - Onmacht t.a.v. achteruitstelling en lage aspiraties (.12).

De profielen voor beide gemeenschappen worden opnieuw via een radardiagram weergegeven op Figuur 9 en 10. Het gaat, zoals eerder aangegeven, telkens om netto-effecten na controle voor compositieverschillen inzake leeftijd/verblijfsduur, opleidingspeil, sociale herkomst en arbeidsparticipatie.

De scores voor Turkse vrouwen afkomstig uit gebieden gelegen aan de Bosporus en de Middellandse Zee vertonen een vrij consistent “modern” profiel over de zeven waardendimensies: ze scoren laag op conformisme (F1) en ook wat hoger dan het algemeen Turks gemiddelde op F2 - Waardering maatschappelijke rollen, F5 - Emancipatie in gezinsrelaties, F4 - Verzet tegen religieuze invloeden. Het meest algemeen “conservatieve” patroon wordt aangetroffen bij de migranten afkomstig uit West-Anatolië met de hoogste scores op F1 - Conformisme, en lage scores op de overige dimensies. Alleen hun lage score op F6 - Onmacht t.a.v. achteruitstelling en lage aspiraties springt buiten de band, doch deze factor geeft, zoals reeds aangegeven, geen significante differentiaties. Tussen het patroon van de Bosporus-Middellandse Zee en het patroon van West-Anatolië in ligt dat van Centraal Anatolië, wat vrij dicht de eerste groep benadert, en vervolgens komen de patronen voor het Zwarte Zeegebied en Noord-Oost Anatolië. Voor deze drie middengroepen zijn de afwijkingen onderling eerder klein. Volkomen buiten de band springen de Koerdische vrouwen uit Zuid-Oost Turkije: ze hebben zeer lage scores op F1 - Conformisme en F6 - Onmacht, en scoren het hoogst op F2 - Waardering maatschappelijke rollen, F3 - Rationele levensbeheersing en vooral op F7 - Verzet tegen religieuze invloeden. Alleen hun lage scores op F4 - Postmaterialisme is niet consistent met het voorgaande. De kleine groep Koerdische vrouwen die in de steekproef voorkomen

blijken dus sterker georiënteerd te zijn op de verbetering van hun sociale en materiële posities, en laten zich minder intomen door beperkingen op de vrouw van traditionele of religieuze aard. Over het geheel beoordeeld, komen de regionale differentiaties zoals ze “overleven” bij Belgisch-Turkse respondenten vrij goed overeen met wat men kon verwachten. De Bosporus, Middellandse Zeegebieden en Zwarte Zeegebieden liggen historisch gezien voorop t.a.v. Anatolië m.b.t. talrijke structurele en demografische veranderlijken. Dit wordt hier grotendeels weerspiegeld. Tenslotte kan men voor de Koerden een sterk afwijkend profiel verwachten.

Ook voor de Marokkaanse respondenten, met nochtans minder significante differentiaties naar herkomstregio, duiken een aantal plausibele profielen op. Vooreerst is de kleinere groep afkomstig uit de “Gouden Driehoek” inderdaad gekenmerkt door de laagste scores op F1 - Conformisme, en vrij hoge scores op de emancipatie-dimensies (F2 en F5), op rationele levensbeheersing (F3) en postmaterialisme (F4). Alleen scoren ze lager dan verwacht op F7 - Verzet tegen religieuze invloeden, en hoog op F6 - Onmacht. Hun profiel wordt ook dicht benaderd door de overige Marokkaanse vrouwen die niet uit de Rif afkomstig zijn, en vervolgens door de Arabischsprekenden uit de Rif. Het meest opvallend verschil tussen deze beide groepen en de groep afkomstig uit de “Gouden Driehoek” is de hogere score op F1 - Conformisme voor de eerstgenoemden. Aanzienlijk afwijkend van alle andere groepen zijn de exclusief Berbersprekenden uit het Rifgebied. Zij scoren veruit het hoogst op F1 - Conformisme, en systematisch het laagst op beide emancipatiedimensies (F2 en F5), rationele levensbeheersing (F3) en postmaterialisme (F4). Inzake onmacht en lage aspiratieniveaus (F6) behoren ze tot de groepen met de hoogste scores. Bijzonder opvallend is wel dat uitsluitend Berbersprekende vrouwen uit de Rif geen maatschappelijke rollen zien voor vrouwen. Dit correleert, zoals eerder aangegeven voor de Antwerpse Marokkaanse populatie die vooral hier heeft gerecruteerd, met de zeer lage arbeidsparticipatie van deze vrouwen.

Wat hierboven is voorgesteld hoeft niet noodzakelijk een accurate beschrijving te zijn van de locale onderscheiden in Turkije en Marokko, zoals die 10 à 20 jaar geleden bestonden. Alleen komen de hier vastgestelde onderscheiden vrij goed overeen met het algemene beeld van de historische structurele verschillen tussen de regio's van beide herkomstlanden. Opmetingen vandaag in deze gebieden en opmetingen bij Nederlandse,

Duitse of Franse respondentent behorend tot deze beide groepen en uitgesplitst naar herkomstregio kunnen dit beeld verder bevestigen of bijstellen. In ieder geval moeten we, voortgaand op dit Belgisch materiaal, besluiten dat het effect van herkomststreek nog steeds een spoor nalaat los van de andere covariaten, en dat dit meer uitgesproken het geval is voor Turkse dan wel voor Marokkaanse vrouwen. Of we hiermee ook de regionale verschillen in België kunnen verklaren is een andere zaak.

4.4. Zijn de herkomstverschillen overdraagbaar naar de Belgische regio's?

De transpositie van de hiervoor vastgestelde verschillen naar geboortestreek in Turkije of Marokko op de regionale patronen in de Belgische regio's veronderstelt dat deze laatste een sterke concentratie vertonen van immigranten naar geboortestreek. Het transpositie-effect zou geoptimaliseerd worden in het geval van een éénduidige relatie “regio geboorte” - “regio verblijf”. Het wordt daarentegen gedilueerd door een meerduidige relatie, waarbij migranten uit één streek afkomstig zich sterk over de Belgische regio's verdelen. De data van Tabel 10 geven de verdeling van de respondenten in de Belgische regio's weer naar geboortestreek.

Tabel 10

Voor de Turkse vrouwen is er een sterke concentratie qua afkomst in de Gentse en Brusselse agglomeratie. Hier zijn meer dan tweederden van West-Anatolische origine. Gegeven dat West-Anatolische vrouwen globaal genomen het meest “traditionele” waardenpatroon vertonen (zie Figuur 9) over de zeven dimensies zou men via de transpositie-hypothese verwachten dat deze twee Belgische steden ook het meest dit West-Anatolisch patroon weerspiegelt. Dit blijkt niet te kloppen. Het globaal meest traditionele patroon wordt in Antwerpen en de “rest van Vlaanderen” aangetroffen. De Gentse en Brusselse Turkse vrouwen hebben zich dus voor een deel of tot op zekere hoogte duidelijk losgemaakt van het West-Anatolisch patroon. De Antwerpse agglomeratie en de bredere kring errond (d.i. “rest Vlaanderen”) hebben eveneens een zeer gelijkaardig recruteringsgebied bestreken, zij het met een beduidend groter contingent afkomstig uit Centraal Anatolië. Deze Centraal Anatolische inbreng zou het waardenprofiel normaliter iets meer in de richting van het profiel voor de Bosporus-Middelandse Zee moeten sturen.

Tabel 10: Verdeling van de Turkse en Marokkaanse respondenten naar verblijfplaats in Vlaanderen/Brussel en naar geboorteplaats in de herkomstlanden

A. <u>Turkse vrouwen</u>										
	<u>Bosp. & Mid. Zee</u>	<u>Zwarte Zee</u>	<u>West-Anatolië</u>	<u>Centr. Anatolië</u>	<u>NO Anatolië</u>	<u>ZO Anatolië</u>	<u>niet geb. in Turkije</u>	<u>onbekend</u>	<u>N</u>	
Brussel	7.1%	5.3	69.0	3.8	1.1	3.7	8.7	1.2	295	
Gent	5.0	0.8	77.7	0.0	3.3	0.8	10.7	1.7	99	
Antwerpen	6.8	5.9	38.1	29.7	5.9	6.8	6.8	0.0	75	
rest Vlaanderen	4.9	8.5	49.2	31.2	4.9	0.0	1.2	0.0	89	
Limburg	14.1	20.2	13.2	22.5	11.4	4.6	12.2	1.7	288	
Totaal	9.0	10.2	46.2	14.9	5.7	3.5	9.2	1.2	846	
B. <u>Marokkaanse vrouwen</u>										
	<u>Goud. Driehoek</u>	<u>Oost & Zuid</u>	<u>Rif Arab.</u>	<u>Rif Ar. + Br.</u>	<u>Rif Berber</u>	<u>niet geb. in Marokko</u>	<u>onbekend</u>	<u>N</u>		
Brussel	11.1%	5.6	42.0	11.7	5.2	24.3	0.2	516		
Gent	0.0	25.0	33.3	16.7	0.0	25.0	0.0	23		
rest Vlaanderen	16.0	5.5	33.1	11.1	17.4	14.2	2.5	160		
Antwerpen	5.7	1.4	20.6	22.7	32.6	16.3	0.7	129		
Limburg	8.6	32.9	11.4	0.0	8.6	38.6	0.0	39		
Totaal	10.8	6.7	35.6	12.8	11.5	21.9	0.7	866		

Niettemin blijken de Turkse vrouwen in Antwerpen, het Waasland, Diest en Mol deze "bijsturing" niet te volgen. De Turkse vrouwen in deze regio's hebben derhalve, meer dan verwacht op basis van de informatie voor geboortestreek alleen, veel nadrukkelijker de weg van conformistische patronen ingeslagen (zie Figuur 7). Limburg, tenslotte, is gekenmerkt door haar breed recruiteringsveld en dus door zeer hoge heterogeniteit qua herkomststreek (cfr. Tabel 10): naast een Centraal Anatolisch contingent is ook een grote bijdrage geleverd door de Zwarte Zeegebieden, de Bosporus/Middelandse Zeekust en door de Karsprovincie in Noord-Oost Anatolië. De omvangrijke niet-Anatolische bijdrage in Limburg zou dus moeten aanleiding geven tot een vrij modern patroon van waardenoriëntaties in deze streek. Dit blijkt ook te kloppen, op F-4 Postmaterialisme na (zie Figuur 7). Over de gehele lijn valt het op dat de Turkse vrouwen in Limburg veel meer het patroon vastgesteld in Brussel en Gent benaderen, niettegenstaande het recruiteringspatroon in Limburg totaal afwijkt van dat van de laatstgenoemde steden. Dit betekent dat de *transpositiehypothese* - die voor de Turkse vrouwen sterker zou moeten zijn dan voor de Marokkaanse vrouwen vanwege de sterkere kettigmigratie en lokale endogamie - *op meerdere cruciale punten tekort schiet*.

Deze conclusie wordt bevestigd door de MCA en de variantie-analyse. In Tabel 11 worden de afwijkingen t.o.v. het Turks gemiddelde gegeven voor de zeven waardenoriëntaties. De eerste kolom bevat de ruwe afwijkingen, d.w.z. zonder controles. De tweede kolom geeft aan, in vergelijking daarmee, hoe die afwijkingen veranderen na controles op vier covariaten (leeftijd/verblijfsduur, opleidingspeil, sociale herkomst, arbeidsparticipatie). De derde kolom voegt, bij wijze van tweede controle, ook geboortestreek hieraan toe. In elk van de twee controleronden worden ook de beta-coëfficiënten gerapporteerd, die vergelijkbaar zijn met de eta-coëfficiënt voor de ruwe differentiaties naar verblijfplaats. Het patroon, dat geldt voor elk van de zeven waardendimensies, geeft aan *dat de controles bij de eerste ronde (4 covariaten) en deze bij de tweede ronde (4 covariaten + geboortestreek) niets wezenlijk veranderen aan de ruwe afwijkingen*. Ook de beta-coëfficiënten na de bijkomende controle voor geboortestreek veranderen globaal niet. In enkele gevallen worden ze zelfs groter dan de eta-coëfficiënten, wat betekent dat de regionale verschillen qua Belgische verblijfplaats nog groter worden na controle voor geboortestreek dan ervoor. *De MCA-resultaten van Tabel 11 ondersteunen dus geenszins de transpositie-hypothese*.

Tabel 11: Effecten van verblijfplaats in België op 7 factoren - Afwijkingen in sigma t.o.v. het gemiddelde in elke gemeenschap, zonder controle en via controles voor (a) sociaal economische covariaten en (b) bijkomend effect van regio van herkomst

Verblijfplaats	Turkse vrouwen. N = 846			Marokkaanse vrouwen N = 866		
	1. Ruwe afwijking	2. Afw. na 1° controle	3. Afw. na 2e controle	1. Ruwe afwijking	2. Afw. na 1° controle	3. Afw. na 2e controle
Brussel	-.13	-.12	-.17	-.15	-.16	-.15
Antwerpen	.45	.45	.48	.48	.53	.51
Gent	.10	.06	-.02	.10	.05	.00
Limburg	-.09	-.09	-.02	-.08	-.08	-.13
rest Vlaanderen	.21	.26	.23	.09	.09	.09
eta/beta	.23**	.23**	.24**	.22**	.23**	.23**
A. Factor 1: Conformisme met religie & tradities						
Brussel	-.02	-.04	-.01	-.06	-.06	-.04
Antwerpen	-.22	-.23	-.24	-.12	-.12	-.14
Gent	-.07	-.09	-.09	.87	.82	.86
Limburg	.23	.24	.21	.13	.20	.17
rest Vlaanderen	-.40	-.36	-.37	.13	.13	.10
eta/beta	.21**	.21**	.20**	.16**	.16**	.16**
B. Factor 6: Onmacht t.a.v. sociale achteruitstelling & lage aspiraties						
Brussel	.04	-.04	-.03	.15	.14	.12
Antwerpen	-.32	-.36	-.35	-.64	-.60	-.52
Gent	.04	.10	.08	-.26	-.12	-.21
Limburg	.16	.15	.17	-.18	-.14	-.21
rest Vlaanderen	-.41	-.19	-.23	.12	.08	.10
eta/beta	.19**	.15**	.16**	.30**	.27**	.24**
C. Factor 2: Positieve waardering maatschappelijke rollen voor vrouwen						
Brussel	.02	.02	.01	-.11	-.14	-.16
Antwerpen	-.24	-.24	-.22	.12	.28	.33
Gent	-.02	.04	.07	-.30	-.17	-.21
Limburg	.06	.03	.01	.44	.40	.38
rest Vlaanderen	-.01	.00	.05	.20	.17	.19
eta/beta	.09 ns	.08 ns	.08 ns	.16**	.18**	.20**
D. Factor 5: Emancipatie in gezinsverhoudingen						

Tabel 11: vervolg

Verblijfplaats	Turkse vrouwen N = 846			Marokkaanse vrouwen N = 866		
	1. Ruwe afwijking	2. Afw. na 1° controle	3. Afw. na 2e controle	1. Ruwe afwijking	2. Afw. na 1° controle	3. Afw. na 2e controle
Brussel	.00	.01	.04	-.05	-.03	-.03
Antwerpen	-.20	-.25	-.29	.05	.02	.08
Gent	-.14	-.07	-.01	-.02	.01	-.03
Limburg	.19	.17	.12	.38	.38	.29
rest Vlaanderen	-.31	-.26	-.27	.04	-.02	-.02
eta/beta	.21**	.19**	.18**	.09ns	.08ns	.07ns
E. Factor 3: vertrouwen in deskundigheid & rationele levensbeheersing						
Brussel	.02	.00	.04	.01	.00	-.01
Antwerpen	.23	.21	.22	.21	.26	.30
Gent	-.14	-.04	.03	.18	.14	.12
Limburg	-.09	-.13	-.20	-.26	-.31	-.34
rest Vlaanderen	.20	.28	.30	-.18	-.17	-.16
eta/beta	.13**	.14**	.18**	.13**	.14**	.15**
F. Factor 4: postmaterialisme en persoonlijkheidsontplooiing						
Brussel	.14	.05	.04	.01	.00	.00
Antwerpen	-.23	-.24	-.26	-.17	-.12	-.13
Gent	.02	.02	.04	.13	.13	.11
Limburg	.01	.09	.09	.28	.21	.22
rest Vlaanderen	-.25	-.28	-.25	.02	.02	.03
eta/beta	.13**	.12**	.12**	.10ns	.07ns	.08ns
G. Factor 7: verzet tegen religieuze invloed						

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant.

1° controle: voor leeftijd en verblijfsduur (generatie) 5 klassen, arbeidsparticipatie respondent (5 klassen), beroep vader respondent (7 klassen), hoogste diploma (7 klassen)

2° controle: idem 1e controle + regio van herkomst in Turkije (7 klassen) of in Marokko (6 klassen). Een van deze klassen is evenwel "niet geboren in Turkije/Marokko".

Bij de Marokkaanse vrouwen zijn de differentiaties naar geboortestreek al geringer om mee te beginnen: slechts voor drie waardenorientaties op zeven waren de resultaten significant. Ofwel was er dus in dit opzicht minder differentiatie van bij de start, ofwel was deze differentiatie reeds grotendeels “geërodeert” tegen de datum van opmeting in 1993. In dit laatste geval zou de transpositie van waardenorientaties maar van relatief korte duur zijn geweest. Toch zijn er minder contradicties dan in het Turkse geval. Antwerpen en zijn brede rand, nl. de “rest Vlaanderen”, hebben veruit de hoogste concentraties van Berbersprekenden uit het Rifgebied (zie Tabel 10), wat inderdaad strookt met het opvallende “traditioneel” beeld voor de Marokkaanse vrouwen in Antwerpen (cfr. Figuur 8). Daartegenover staat dat het profiel voor de Marokkaanse vrouwen in de “rest Vlaanderen” meestal afwijkend is van dat van Antwerpen, terwijl we net een gelijkaardigheid zouden verwachten op basis van de hoge proporties Rif-Berbers (cfr. de gelijkens bij de Turkse vrouwen in deze beide gebieden). De transpositie-hypothese kan dus een verklaring bieden voor het Antwerpse profiel, maar dan weer niet voor dat in de “rest Vlaanderen”. De profielen voor Brussel, Gent en Limburg vertonen al evenzeer een gemengd beeld. Consistent voor Limburg zijn de hoge scores op F5, F3 en F7, wat ook voorkomt in het profiel voor vrouwen afkomstig uit de Oostelijke en Zuidelijke regio’s buiten het Rifgebied. Doch dit effect vinden we niet terug bij de Gentse vrouwen die eveneens in een belangrijke mate uit deze regio’s afkomstig zijn (zie Tabel 10). Consistent voor Brussel zijn de lage scores op F1 en op F5 wat wordt aangetroffen bij vrouwen afkomstig uit de Gouden Driehoek en ook bij de Arabischsprekenden uit het Rifgebied. Maar op grond hiervan zouden we ook hoge scores mogen verwachten op F3 voor de Brusselse Marokkaanse vrouwen, wat niet zo uitkomt.

De MCA-resultaten in Tabel 11, tenslotte, zijn identisch met deze voor de Turkse vrouwen: als regio van verblijf een significante differentiatie opleverde bij de start, dan blijft deze differentiatie grotendeels bewaard, ook na controle op streek van herkomst. Alleen komen deze resistente verschillen bij de Marokkaanse vrouwen op de voorgrond voor de emancipatiedimensies F2 en F5, terwijl dit voor de Turkse vrouwen meer het geval was op de niet-geslachtsrollen gebonden moderniteitsaspecten van F3 en F4. Voor beide gemeenschappen geldt bovendien dat de onderscheiden naar verblijfplaats voor de

---

dominante factor F1 compleet intact blijven na controles voor de overige veranderlijken, geboortestreek inclusief.

De analyses die hier werden uitgevoerd zijn, zoals reeds onderstreept, zeker niet op de ideale causale design gebaseerd, maar zijn toch tot op zekere hoogte illustratief: het zgn. "transpositie-effect" waarbij vormen van kettigmigratie en endogamie aanleiding geven tot de transpositie van subculturen in de herkomstlanden naar overlevende en gelijkaardige subculturen in de regio's van opname lijkt ons vaak over het paard getild. Antropologische of andere etnomethodologische producenten van kwalitatief materiaal zijn misschien te snel geïmpressioneerd met hoe goed de karakteristieken van enkele cases, verblijvend in hun buurt of stad, overeenkomen met wat ze zich voorstellen van regionale subculturen in de herkomstlanden. Migranten worden aldus opgesloten in hun prille voorgeschiedenis, gedomineerd door subcultuur van socialisatie. We kunnen op basis van ons materiaal en vooral bij gebrek aan een panel-design, dergelijke effecten niet negeren. Wel aanzienlijk louteren. We verwijzen hier naar mogelijke mechanismen die een diluering van het transpositie-effect veroorzaken:

- (i) Migranten selecteren meestal zichzelf weg uit hun geboortestreek. Over dit effect van zelf-selectie, en vooral over de band hiermee met waarden- en doeloriëntaties, weten we zo goed als niets.
- (ii) Lang niet alle migrantengemeenschappen zijn kleine, op zichzelf gerichte en qua geboortestreek puur homogene entiteiten. Er bestaat daarentegen een gans spectrum van modellen dat zich ook uitstrekt tot gevallen van grote interne heterogeniteit met tal van contacten die veel verder reiken dan de eigen moskee. De Marokkaanse populatie in Brussel bijvoorbeeld, is allicht reeds in deze richting geëvolueerd.
- (iii) Tal van effecten zijn identificeerbaar die te maken hebben met duur van verblijf in Europa en die derhalve de strikte transpositie van subculturen ondergraven. Belangrijk hierbij zijn bijvoorbeeld onderwijsniveau en plaats van genoten onderwijs, tewerkstelling buitenshuis, contacten met autochtonen, de nieuwe contacten gelegd via de kinderen, etc.
- (iv) Locale migrantengemeenschappen reageren eveneens op de autochtone contexten, zowel de politieke, de economische als de culturele. Zij kunnen op zeer verschillende

---

manieren reageren op de stimuli afkomstig van de Belgische locale overheden en instanties of afkomstig van het Belgische publiek en media. Dit kan ultiem resulteren in een terugplooi-reactie en een versterking van welbepaalde conformistisch waardepatronen, of net in een al even selectieve adoptie of aanmaak van nieuwe culturele orientaties. Hoedanook, een transformatie van het “meegebrachte” culturele erfgoed is in beide gevallen het gevolg.

- (v) De komst van de tweede generatie veroorzaakt wellicht een van de sterkst diluerende invloeden. De tweede generatie met socialisatie in België is bijna per definitie meer onderhevig aan prikkels uit de autochtone context, en zij vormt bovendien specifieke “peer groups” die vaak dragers zijn van diverse “counter cultures”. Deze nieuwe subculturen kunnen opnieuw bepaalde traditionele waarden bevestigen, maar ook grondig ondergraven. Tenslotte is het ook mogelijk dat de ouderlijke generatie betrokken wordt in een omgekeerd socialisatieproces, waarbij zij ten dele de oriëntaties van de jongeren overneemt.

5. Conclusies

De uitgebreide reeks van items in de waardenschalen opgenomen in de dubbelenquête “Gezinsvorming en Waardenpatronen” van 1992-93 leidt tot de identificatie van zeven basisdimensies bij de Turkse en Marokkaanse respondenten. Van een geleidelijke overgang van een “traditionele configuratie” naar een “moderne” is er amper sprake. De tussenliggende vormen kunnen zeer heterogeen zijn samengesteld, waarbij deelgroepen, opgebouwd uit generaties en klassen naar onderwijspeil, hoog kunnen scoren op bepaalde dimensies van moderniteit en dan weer laag op andere. Ook zijn er markante verschillen tussen de Marokkaanse en Turkse respondenten. Dit komt vooral tot uiting op de eerste factor, conformisme t.a.v. religie en traditie, waarbij de Marokkaanse vrouwen, ongeacht leeftijd, verblijfsduur en onderwijsniveau, beduidend lager scoren dan de Turkse. Bovendien scoren de Marokkaanse vrouwen, opnieuw na controle voor diverse covariaten, significant hoger dan de Turkse op de twee dimensies die met emancipatie en vrouwelijke rollen te maken hebben. Daarentegen accentueren de Turkse vrouwen beduidend meer twee dimensies van moderniteit die niet gebonden zijn met geslachtsrollen. Zo leggen

Turkse vrouwen meer de nadruk op expressieve vormen van individuele autonomie (postmaterialisme en persoonlijkheidsontplooiing) en op aspecten van rationele levensbeheersing, zoals vertrouwen in medische deskundigheid en minder bijgeloof in kwade krachten. T.a.v. de overige factoren, zoals verzet tegen religieuze beïnvloeding en onmacht tegenover economische en sociale achteruitstelling zijn geen verschillen aangetroffen tussen beide gemeenschappen, maar wel verschillen binnen elke gemeenschap.

De analyse legde bovendien een aanzienlijke differentiatie bloot naar verblijfplaats in België. Deze kon vooreerst niet worden verklaard op basis van compositieverschillen naar generatiesamenstelling, onderwijspeil, sociale herkomst of arbeidsparticipatie. Vooral de Turkse vrouwen in Antwerpen en de brede zone daarrond en de Berbersprekende Marokkaanse vrouwen in Antwerpen onderscheidden zich door een terugplooi-reactie met beklemtoning van een meer traditioneel profiel.

Ter verklaring van de regionale differentiatie in België werd verder gezocht in de richting van de "transpositie-hypothese", waarbij kettigmigratie en endogamie zouden zorgen voor de overdracht van regionale culturele verschillen in de beide herkomstlanden naar de Belgische regio's. Met het huidige materiaal en rekening houdend met de beperkingen daarvan (gebrek aan panel design en gebrek aan opmetingen in de herkomstlanden) kon wel worden aangetoond dat bepaalde differentiaties naar geboortestreek significant bleken te zijn, maar niet dat deze aansprakelijk kunnen gesteld worden voor de regionale patronen naar verblijfplaats in België. Immers, de bijkomende statistische controle voor geboortestreek was niet bij machte het patroon naar huidige verblijfplaats te wijzigen. Het transpositie-effect moet dus ondertussen door diverse mechanismen zijn gedilueerd. Ook lijkt het plausibel in het licht van deze bevinding dat de Belgische regionale contexten een invloed hebben gehad op de onderscheiden ontwikkelingen naar verblijfplaats in beide migrantengemeenschappen. Vooral een "Antwerpen-effect" verdient verdere studie.

---

¹ Zie R. Lesthaeghe en J. Surkyn (1994): "Turkse en Marokkaanse vrouwen in België: gezinsvorming en waarden bij de generatiewisseling" in: R.F. van der Erf en A.C. Liefbroer (eds): *Allochtone vrouwen: thuis in Nederland?*, boekaflevering 1994 van *Bevolking en Gezin*, Uitgeverij Pelckmans, Kapellen: 9-51.

Ook in Engelse en Italiaanse versies:

R. Lesthaeghe, J. Surkyn (1995): "Heterogeneity in Social Change: Turkish and Moroccan Women in Belgium",

---

European Journal of Population, 11:1-29 (1995): "Prassi ed Eterogeneità nel Cambiamento Sociale: Le Donne Turche e Marocchine in Belgio", in: Le Migrazione Maghrebine, Dipartimento per lo Studio della Società Mediterranee, Università degli Studi di Bari, Quaderni 9: 281-317

- ² De generatiegroepen waren: 17-19 jarigen uitgesplitst naar vier categorieën van verblijfsduur, zijnde 0-9 jaar, 10-14, 15+; geboren in België. De combinatie 17-29 & 0-9 jaar verblijfsduur bevat vooral "imported brides", terwijl de laatste twee groepen typisch zijn voor de tweede generatie die volledig in België is gesocialiseerd (hier geboren of aangekomen vóór de leeftijd van 7 jaar). De leeftijdsgroep van 30-39 is uitgesplitst naar 0-14 jaar en 15+ jaar verblijfsduur. Dit zijn vooral zij-instromers, waarvan de laatsten grotendeels Belgisch onderwijs hebben genoten. De leeftijdsgroep van 40-49 jaar en een verblijfsduur van 15+ jaar vormen de laatste groep en zijn typisch de pioniergeneratie die hun echtgenoten bij de gezinshereniging van de jaren zestig en zeventig hebben vervoegd.
- ³ Het nadeel van dergelijke lokale dieptestudies is dat zij geen statistische basis vormen voor vergelijking. Daarentegen leveren ze wel zeer bruikbaar materiaal voor verdere validering van statistische bevindingen opgedaan via nationale representatieve surveys.
- ⁴ Noteer de analogie met de opbouw van Guttmanschalen waarbij de moeilijkheidsgradient in de set van items o.m. steunt op verschuivende frequenties van de 1-0 dochtomieën. De kansen op reproduceerbaarheid in een Guttmanschaal nemen immers aanzienlijk toe wanneer naast items met een vrij gelijke verdeling (50/50, 60/40) ook sterk discriminerende items voorkomen voor hetzij zeer "gemakkelijke" items (90/10) hetzij zeer "moeilijke items" (10/90).
- ⁵ De afwijkingen voor Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn steeds symmetrisch omdat de beide steekproeven bijna even groot zijn (nl. 846 Turkse vrouwen en 866 Marokkaanse).
- ⁶ Enkele vrouwen van 40-49 jaar doch met minder dan 15 jaar verblijfsduur werden toegevoegd aan de groep van 30-39 jaar. Het gaat hier over 13 Turkse en 31 Marokkaanse respondenten.
- ⁷ M. Tribalat (1995): Faire France - Une enquête sur les immigrés et leurs enfants. Editions La Decouverte, France.
- ⁸ De globale non-response was 15% voor de Turkse survey en 31% voor de Marokkaanse. Het aandeel van de weigeringen (versus het niet localiseren van de respondent) was slechts 5 procentpunten in de Turkse gemeenschap, tegen 16 in de Marokkaanse.
- ⁹ Een index voor de frequentie en intensiteit van contacten buiten de eigen groep en dus met het Belgische maatschappelijk leven werd opgebouwd aan de hand van zes indicatoren (ooit buitenshuis gewerkt, lid vereniging met Belgische leden, participatie niet-etnische gemeentelijke sociale of culturele activiteiten, praten met of bezoeken van Belgische vrouwen in het kader van de school, de buurt of het werk). De index varieert van 0 tot 6 punten. De groepen met de geringste contacten zijn typisch: (i) jonge Turkse geïmporteerde bruiden (score 0.61), (ii) jonge Marokkaanse geïmporteerde bruiden of recente immigranten (0.86), (iii) de oudere Turkse vrouwen 40+ (1.22) en de oudere Marokkaanse vrouwen (1.31). Dit betekent dat velen in deze groepen helemaal geen of slechts één enkele soort contact met de niet-etnische buitenwereld hadden gekend. Naar onderwijspeil zijn veruit de meest geïsoleerde vrouwen degenen zonder opleiding: Marokkaanse (score 0.77), Turkse (score 1.04).

Tabel A-1: Resultaten Meervoudige Classificatie-analyse voor Factor 1: conformisme gestoeld op religie en tradities.
Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = +.39; R ² = .21			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = -.38; R ² = .08		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	-.29	-.15	239	-.17	-.08
17-29/10-19	199	-.09	-.10	106	.05	.05
17-29/0-9	147	.02	-.03	52	.13	.02
30-39/40+, 0-14	257	.08	.08	306	.02	-.01
40+/15+	105	.27	.18	124	.13	.09
onbekend	25	.02	.05	39	.17	.10
		(eta=.19)	(beta=.14)*		(eta=.11)	(beta=.06)ns
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	-.13	-.12	516	-.15	-.16
agglo Antwerpen	75	.45	.45	129	.48	.53
agglo Gent	99	.10	.06	23	.10	.05
prov. Limburg	288	-.09	-.09	39	-.08	-.08
rest Vlaanderen	89	.21	.26	160	.09	.09
		(eta=.23)	(beta=.23)**		(eta=.22)	(beta=.23)**
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	-.11	-.05	165	-.07	.02
werkte vroeger	140	.01	.01	114	.10	.15
nooit gewerkt	486	.10	.06	453	.03	-.02
student	26	-.33	.13	130	-.11	-.06
onbekend	14	-1.62	-1.65	4	-.52	-.62
		(eta=.29)	(beta=.27)**		(eta=.07)	(beta=.07)ns
D. Beroep vader						
landbouwer	223	.12	-.01	133	.19	.19
kl. zelfst., arb. diensten	79	.09	.04	117	-.02	.02
arbeider bouw	102	.08	.13	120	-.07	.02
arbeider auto, mijn	172	-.19	-.06	60	-.09	-.01
arbeider rest	117	.01	.03	257	-.09	-.15
witte boord	38	-.17	-.12	68	.11	.12
onbekend	114	-.03	.00	110	.07	.00
		(eta=.15)	(beta=.08)ns		(eta=.10)	(beta=.10)ns
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	.27	.14	253	.07	-.04
lager onderwijs	305	.10	.08	113	.19	.14
BTO onvol.	95	-.01	.03	74	-.13	-.12
BTO volledig	124	-.14	-.03	139	-.06	.01
ASO onvol.	102	-.07	-.07	144	-.06	-.02
ASO volledig	39	-.57	-.46	120	-.14	-.02
onbekend	40	-.48	-.42	23	.19	.30
		(eta=.27)	(beta=.20)**		(eta=.11)	(beta=.08)ns

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-2: MCA-resultaten voor Factor 2: positieve waardering maatschappelijke rol van de vrouw. Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = -.13; R ² = .33			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = .13; R ² = .15		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	.13	-.12	239	.03	-.06
17-29/10-19	199	-.05	-.11	106	.04	.09
17-29/0-9	147	-.15	-.04	52	-.28	-.12
30-39/40+, 0-14	257	.14	.18	306	.04	.03
40+/15+	105	-.07	.10	124	.05	.11
onbekend	25	-.50	-.56	39	-.37	-.31
		(eta=.14)	(beta=.15)**		(eta=.12)	(beta=.10)ns
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	.04	-.04	516	.15	.14
agglo Antwerpen	75	-.32	-.36	129	-.64	-.60
agglo Gent	99	.04	.10	23	-.26	-.12
prov. Limburg	288	.16	.15	39	-.18	-.14
rest Vlaanderen	89	-.41	-.19	160	.12	.08
		(eta=.19)	(beta=.15)**		(eta=.30)	(beta=.27)**
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	.21	.21	165	.27	.15
werkte vroeger	140	.15	.10	114	.21	.16
nooit gewerkt	486	-.02	.00	453	-.11	-.02
student	26	.15	.00	130	-.10	-.21
onbekend	14	-3.93	-3.77	4	-2.08	-2.10
		(eta=.50)	(beta=.48)**		(eta=.23)	(beta=.19)**
D. Beroep vader						
landbouwer	223	-.32	-.20	133	-.13	-.03
kl. zelfst., arb. diensten	79	.19	.22	117	.12	.06
arbeider bouw	102	.25	.23	120	.14	.05
arbeider auto, mijn	172	-.08	-.12	60	.07	.03
arbeider rest	117	.19	.15	257	.03	.04
witte boord	38	.03	-.11	68	.03	.00
onbekend	114	.14	.10	110	-.24	-.20
		(eta=.21)	(beta=.17)**		(eta=.13)	(beta=.09)ns
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	-.12	-.18	253	-.12	-.14
lager onderwijs	305	-.10	-.10	113	-.07	-.06
BTO onvol.	95	.15	.05	74	.12	.09
BTO volledig	124	-.03	.12	139	.00	.06
ASO onvol.	102	.18	.19	144	.13	.03
ASO volledig	39	.31	.30	120	.16	.21
onbekend	40	.11	.06	23	-.26	-.02
		(eta=.13)	(beta=.14)*		(eta=.13)	(beta=.12)ns

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-3: MCA-resultaten voor Factor 3: vertrouwen in deskundigheid en rationele levensbeheersing. Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = +.33; R ² = .15			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = -.32; R ² = .19		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	.16	.04	239	.40	.12
17-29/10-19	199	.04	.04	106	.21	.02
17-29/0-9	147	.03	.05	52	.15	.21
30-39/40+, 0-14	257	.03	.03	306	-.21	-.10
40+/15+	105	-.30	-.19	124	-.40	-.02
onbekend	25	-.29	-.28	39	-.32	-.19
		(eta=.16)	(beta=.11)ns		(eta=.29)	(beta=.10)ns
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	.00	.01	516	-.05	-.03
agglo Antwerpen	75	-.20	-.25	129	.05	.02
agglo Gent	99	-.14	-.07	23	-.02	.01
prov. Limburg	288	.19	.17	39	.38	.38
rest Vlaanderen	89	-.31	-.26	160	.04	-.02
		(eta=.21)	(beta=.19)**		(eta=.09)	(beta=.08)ns
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	.12	.11	165	.20	.04
werkte vroeger	140	.07	.10	114	-.12	-.08
nooit gewerkt	486	-.03	-.03	453	-.13	.04
student	26	.06	.00	130	.32	-.10
onbekend	14	-1.31	-1.29	4	-1.38	-1.36
		(eta=.22)	(beta=.22)**		(eta=.19)	(beta=.11)*
D. Beroep vader						
landbouwer	223	-.19	-.03	133	-.80	-.53
kl. zelfst., arb. diensten	79	.14	.15	117	-.07	.01
arbeider bouw	102	-.04	-.07	120	.18	.11
arbeider auto, mijn	172	.11	.01	60	.17	-.09
arbeider rest	117	-.03	-.07	257	.24	.14
witte boord	38	.17	.10	68	.05	.10
onbekend	114	.11	.05	110	.17	.17
		(eta=.16)	(beta=.09)ns		(eta=.34)	(beta=.22)**
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	-.32	-.24	253	-.53	-.35
lager onderwijs	305	-.03	-.02	113	-.12	-.05
BTO onvol.	95	.08	.00	74	.45	.28
BTO volledig	124	.05	.07	139	.38	.23
ASO onvol.	102	.30	.28	144	.08	.03
ASO volledig	39	.03	-.06	120	.39	.30
onbekend	40	.19	.08	23	.17	.06
		(eta=.21)	(beta=.17)**		(eta=.36)	(beta=.24)**

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-4: MCA-resultaten voor Factor 4: postmaterialisme en persoonlijkheidsontplooiing. Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = +.23; R ² = .16			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = -.23; R ² = .21		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	.28	.00	239	.49	.21
17-29/10-19	199	-.02	-.23	106	.11	.01
17-29/0-9	147	.12	.17	52	.05	-.01
30-39/40+, 0-14	257	.00	.11	306	-.23	-.09
40+/15+	105	-.40	-.04	124	-.49	-.22
onbekend	25	-.23	-.13	39	-.04	.05
		(eta=.20)	(beta=.15)**		(eta=.35)	(beta=.15)**
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	.02	.00	516	.01	.00
agglo Antwerpen	75	.23	.21	129	.21	.26
agglo Gent	99	-.14	-.04	23	.18	.14
prov. Limburg	288	-.09	-.13	39	-.26	-.31
rest Vlaanderen	89	.20	.28	160	-.18	-.17
		(eta=.13)	(beta=.14)**		(eta=.13)	(beta=.14)**
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	.24	.15	165	.16	.03
werkte vroeger	140	-.03	.07	114	-.07	.02
nooit gewerkt	486	-.08	-.05	453	-.22	-.06
student	26	.04	-.38	130	.59	.14
onbekend	14	-.09	-.27	4	.70	.62
		(eta=.14)	(beta=.12)**		(eta=.29)	(beta=.08)ns
D. Beroep vader						
landbouwer	223	-.20	-.02	133	-.41	-.04
kl. zelfst., arb. diensten	79	.04	.08	117	-.02	.08
arbeider bouw	102	-.04	-.12	120	.15	-.02
arbeider auto, mijn	172	.16	.04	60	.21	.09
arbeider rest	117	.03	-.04	257	.21	.03
witte boord	38	.17	.00	68	-.11	.01
onbekend	114	.07	.07	110	-.18	-.15
		(eta=.15)	(beta=.07)ns		(eta=.22)	(beta=.07)ns
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	-.55	-.55	253	-.51	-.34
lager onderwijs	305	-.10	-.15	113	-.17	-.09
BTO onvol.	95	.18	.22	74	.15	.11
BTO volledig	124	.28	.33	139	.37	.19
ASO onvol.	102	.23	.21	144	.00	.03
ASO volledig	39	.61	.69	120	.65	.46
onbekend	40	.21	.32	23	.28	.12
		(eta=.33)	(beta=.36)**		(eta=.40)	(beta=.27)**

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-5: MCA-resultaten voor Factor 5: emancipatie in gezinsverhoudingen. Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = -.21; R ² = .14			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = .21; R ² = .19		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	.50	.32	239	.48	.08
17-29/10-19	199	.09	.00	106	.07	-.11
17-29/0-9	147	-.30	-.28	52	-.19	-.15
30-39/40+, 0-14	257	-.06	-.02	306	-.25	-.06
40+/15+	105	-.16	.08	124	-.20	.17
onbekend	25	-.03	.01	39	-.29	-.12
		(eta=.26)	(beta=.19)**		(eta=.30)	(beta=.10)ns
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	.02	.02	516	-.11	-.14
agglo Antwerpen	75	-.24	-.24	129	.12	.28
agglo Gent	99	-.02	.04	23	-.30	-.17
prov. Limburg	288	.06	.03	39	.44	.40
rest Vlaanderen	89	-.01	.00	160	.20	.17
		(eta=.09)	(beta=.08)ns		(eta=.16)	(beta=.18)**
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	.10	.03	165	.38	.20
werkte vroeger	140	-.09	-.12	114	.29	.37
nooit gewerkt	486	-.07	-.01	453	-.38	-.21
student	26	.74	.42	130	.58	.14
onbekend	14	.43	.47	4	-.10	-.05
		(eta=.18)	(beta=.12)*		(eta=.39)	(beta=.22)**
D. Beroep vader						
landbouwer	223	-.28	-.12	133	-.67	-.18
kl. zelfst., arb. diensten	79	-.14	-.05	117	.13	.22
arbeider bouw	102	.03	-.01	120	.09	-.04
arbeider auto, mijn	172	.25	.08	60	.43	.14
arbeider rest	117	.13	.07	257	.13	-.06
witte boord	38	.49	.55	68	.02	.12
onbekend	114	-.06	-.10	110	.02	.01
		(eta=.25)	(beta=.16)**		(eta=.29)	(beta=.12)*
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	-.28	-.21	253	-.61	-.49
lager onderwijs	305	-.18	-.06	113	-.19	-.10
BTO onvol.	95	.09	.03	74	.22	.18
BTO volledig	124	.33	.15	139	.32	.19
ASO onvol.	102	.17	.19	144	.04	.08
ASO volledig	39	.45	.12	120	.64	.48
onbekend	40	.22	.08	23	.61	.39
		(eta=.27)	(beta=.15)*		(eta=.44)	(beta=.34)**

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-6: MCA-resultaten voor Factor 6: gering aspiratieniveau en onmacht t.a.v. sociaal-economische uitsluiting.
Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = .02; R ² = .08			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = -.02; R ² = .09		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
<u>A. Leeftijd + verblijfsduur</u>						
17-29/20+, geb. in B.	114	-.10	-.03	239	-.15	-.10
17-29/10-19	199	-.09	.07	106	-.13	-.15
17-29/0-9	147	-.08	-.11	52	.31	.27
30-39/40+, 0-14	257	.13	.03	306	.09	.11
40+/15+	105	.07	-.03	124	.06	-.03
onbekend	25	.04	-.07	39	-.09	-.13
		(eta=.10)	(beta=.06)ns		(eta=.13)	(beta=.12)*
<u>B. Verblijfplaats</u>						
agglo Brussel	295	-.02	-.04	516	-.06	-.06
agglo Antwerpen	75	-.22	-.23	129	-.12	-.12
agglo Gent	99	-.07	-.09	23	.87	.82
prov. Limburg	288	.23	.24	39	.13	.20
rest Vlaanderen	89	-.40	-.36	160	.13	.13
		(eta=.21)	(beta=.21)**		(eta=.16)	(beta=.16)**
<u>C. Arbeidsparticipatie</u>						
werkt nu	182	.05	.14	165	-.07	.00
werkte vroeger	140	.01	-.06	114	.13	.16
nooit gewerkt	486	.00	-.03	453	.03	-.06
student	26	-.13	.09	130	-.13	.10
onbekend	14	-.45	-.33	4	-.43	-.33
		(eta=.07)	(beta=.09)ns		(eta=.08)	(beta=.08)ns
<u>D. Beroep vader</u>						
landbouwer	223	.09	.08	133	.40	.32
kl. zelfst., arb. diensten	79	.13	.11	117	-.17	-.16
arbeider bouw	102	-.16	-.09	120	-.03	.01
arbeider auto, mijn	172	.07	.04	60	-.09	-.14
arbeider rest	117	-.07	-.03	257	-.08	-.03
witte boord	38	.07	.13	68	-.05	-.06
onbekend	114	-.16	-.22	110	-.01	-.04
		(eta=.11)	(beta=.11)ns		(eta=.17)	(beta=.14)*
<u>E. Hoogste diploma</u>						
nooit naar school	140	.05	.05	253	.18	.11
lager onderwijs	305	.14	.15	113	-.06	-.16
BTO onvol.	95	-.03	-.04	74	.39	.46
BTO volledig	124	-.23	-.21	139	-.17	-.08
ASO onvol.	102	-.14	-.13	144	-.14	-.09
ASO volledig	39	-.21	-.26	120	-.14	-.12
onbekend	40	.12	.01	23	-.28	-.30
		(eta=.15)	(beta=.15)*		(eta=.18)	(beta=.17)**

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant

Tabel A-7: MCA-resultaten voor Factor 7: verzet tegen Islamitische invloeden. Algemeen gemiddelde = 0; standaardafwijking = 1.0; N = 1712

Predictoren	846 TURKSE VROUWEN gemid. = .02; R ² = .08			866 MAROKKAANSE VROUWEN gemid. = -.02; R ² = .06		
	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.	N	Ruwe afwijk.	Netto afwijk.
A. Leeftijd + verblijfsduur						
17-29/20+, geb. in B.	114	.24	.12	239	.22	.20
17-29/10-19	199	.12	.08	106	.06	.07
17-29/0-9	147	.05	.13	52	-.12	-.09
30-39/40+, 0-14	257	-.16	-.13	306	-.10	-.09
40+/15+	105	-.22	-.22	124	-.15	-.15
onbekend	25	.29	.31	39	-.06	-.06
		(eta=.16)	(beta=.13)*		(eta=.16)	(beta=.14)ns
B. Verblijfplaats						
agglo Brussel	295	.14	.05	516	.01	.00
agglo Antwerpen	75	-.23	-.24	129	-.17	-.12
agglo Gent	99	.02	.02	23	.13	.13
prov. Limburg	288	-.01	.09	39	.28	.21
rest Vlaanderen	89	-.25	-.28	160	.02	.02
		(eta=.13)	(beta=.12)*		(eta=.10)	(beta=.07)ns
C. Arbeidsparticipatie						
werkt nu	182	.13	.05	165	.29	.26
werkte vroeger	140	.03	.07	114	-.09	-.07
nooit gewerkt	486	-.09	-.06	453	-.11	-.06
student	26	.72	.50	130	.11	-.05
onbekend	14	-.17	-.07	4	-.07	-.07
		(eta=.15)	(beta=.10)ns		(eta=.17)	(beta=.13)ns
D. Beroep vader						
landbouwer	223	-.11	-.02	133	-.12	.04
kl. zelfst., arb. diensten	79	-.14	-.09	117	.08	.12
arbeider bouw	102	.41	.36	120	.06	-.02
arbeider auto, mijn	172	-.09	-.14	60	.26	.07
arbeider rest	117	.09	.03	257	-.02	-.05
witte boord	38	-.11	-.10	68	-.21	-.14
onbekend	114	.02	-.01	110	.03	.02
		(eta=.16)	(beta=.14)*		(eta=.12)	(beta=.08)**
E. Hoogste diploma						
nooit naar school	140	-.08	.05	253	-.16	-.04
lager onderwijs	305	-.10	-.06	113	-.09	.01
BTO onvol.	95	-.11	-.20	74	.23	.13
BTO volledig	124	.26	.16	139	.11	-.05
ASO onvol.	102	.08	.10	144	-.03	.00
ASO volledig	39	.33	.06	120	.11	-.02
onbekend	40	-.02	-.10	23	.39	.34
		(eta=.14)	(beta=.10)ns		(eta=.15)	(beta=.08)ns

* significant .05; ** significant .01; ns niet significant